

GESCHIEDENIS VAN HET BRUGSE WILLEMSFONDS (1872-2000)

BART D'HONDT

In de eerste decennia na de Belgische Onafhankelijkheid verkeerde Vlaanderen op zowel economisch als maatschappelijk-cultureel vlak in een weinig benijdenswaardige positie. Een achterop hinkende economische ontwikkeling had een wijdverspreide verpaupering gecreëerd en door de miskennis van het Nederlands bleef ook de culturele en maatschappelijke ontvoogding uit. Het negeren van het Nederlands als cultuurtaal en als hefboom voor algemene ontwikkeling werd reeds vrij vlug na de Onafhankelijkheid aangeklaagd. In deze context werd in 1851 te Gent het Willemsfonds opgericht. De achtendertig stichtende leden kozen deze naam als eerbetoon aan de in 1846 overleden Jan Frans Willems, een voorvechter van de Vlaamse rechten van het eerste uur. Opgericht als een ideologisch neutrale vereniging waarin liberalen en katholieken samen actie voerden rond de taalproblematiek, opteerde het Willemsfonds vanaf 1862, onder impuls van Julius Vuylsteke, voor een Vlaamsgezinde én vrijzinnige opstelling onder het motto “Klauwaard en Geus”. De katholieke leden verlieten de vereniging en stichtten in 1875 het Davidsfonds. Het Willemsfonds groeide uit tot een van de belangrijkste liberale protagonisten in de Vlaamse ontvoogdingsstrijd en is vandaag de dag nog steeds actief¹.

I. DE PERIODE 1872 - 1918

DE OPRICHTING VAN EEN BRUGSE AFDELING

Halfweg de jaren 1860 werd vanuit het hoofdbestuur de oprichting van plaatselijke afdelingen gestimuleerd. Dit moest leiden tot een geografische spreiding van het Willemsfonds. Bovendien konden de volksopvoedende activiteiten (volksvoordrachten, bibliotheken en liederavonden) veel efficiënter door lokale initiatiefnemers worden georganiseerd. In 1868 ontstond zo te Gent de eerste plaatselijke afdeling, gevolgd door Antwerpen in 1871. Te Brugge zou in 1872, onder impuls van Julius Sabbe, de derde afdeling worden opgericht².

In het najaar van 1869 had de Gentse Willemsfondser Julius Sabbe zich in Brugge gevestigd, waar hij met enige tegenzin een benoeming tot leraar Nederlands aan het atheneum had aanvaard. Hij kwam terecht in een stad met een glorieus verleden maar die op dat ogenblik het epitheton “Bruges-la-morte” ten volle verdiende: de economie was er volledig verzand. Julius Sabbe zou echter al gauw een drijvende kracht achter de heropleving van de stad worden.

Hij richtte zich daartoe vooral op de Nederlandstalige lagere burgerij. Velen onder hen waren liberaal, maar hadden geen stem binnen de Liberale Associatie, die doctrinair en Franstalig was. Het feit dat de lagere burgerij toen nog geen stemrecht had, was hieraan niet vreemd.

¹ Voor de algemene geschiedenis van het Willemsfonds, zie:

Bots, Marcel, e.a., *Het Willemsfonds van 1851 tot 1914*. Gent, Provincie Oost-Vlaanderen i.s.m. het Liberaal Archief (Bijdrage in de reeks Museum van de Vlaamse Sociale Strijd nr. 9), 1993, 289 p.;

Van Velthoven, Harry en Tyssens, Jeffrey, *Vlaamsch van Taal, van Kunst en Zin. 150 jaar Willemsfonds [1851-2001]*. Gent, Willemsfonds Algemeen Bestuur i.s.m. Liberaal Archief, 2001, 256 p.

² Voor de geschiedenis van de eerste decennia van de Brugse afdeling, zie ook: D'hondt, Bart, “Julius Sabbe en het Willemsfonds” in Schepens, Ernest en Pareyn, Luc (red.), *Julius Sabbe en de herleving van Brugge*. Gent, Liberaal Archief, 1996, pp. 67-90.

Met het organiseren van deze belangrijke bevolkingsgroep had Sabbe veel meer voor ogen dan de oprichting van een louter culturele vereniging: het moest een Vlaamse drukkingsgroep worden met stevige wortels in de vrijzinnig liberale ideeënwereld en van waaruit een brede Vlaams-liberale beweging in Brugge kon groeien.

Op 21 januari 1872 werd in aanwezigheid van Algemeen Secretaris Julius Vuylsteke de Brugse Willemsfondsafdeling opgericht. Het voorlopig bestuur bestond uit Karel Versnaeyen (voorzitter), Julius Sabbe (secretaris-penningmeester), Leo Schoofs, Karel Canneel, Leo Van Gheluwe, Ferdinand D'Hauw en Jozef Herreboudt¹. Op 20 maart werd een ambitieus programma opgesteld. Men besloot van bij de start uit te pakken met volksvoordrachten, toneel en zang, letterkundige zittingen en dit alles zo vlug mogelijk ondersteund door een eigen volksbibliotheek. Enkel de organisatie van volksleergangen werd uitgesteld en zou voorlopig vanuit Gent worden geregeld.

Op initiatief van Sabbe werden vanaf 1873 de voordrachten gecombineerd met toneel- en muziekkuitvoeringen, wat op termijn zou uitgroeien tot de gerenommeerde Brugse concertvoordrachten.

LEDEN EN BESTUUR 1872-1918

Bij de bestuursverkiezing in oktober 1872 werd schepen Emile Jooris tot voorzitter gekozen. Met deze strategie wilde Julius Sabbe de verfranste hoge(re) burgerij bij de werking van het Willemsfonds betrekken. De grote groep van de lage burgerij was en bleef zijn primaire doelgroep, maar volgens het Brugse bestuur kon op termijn de Vlaamse strijd uit liberaal-vrijzinnige hoek enkel succes kennen, indien de Franstalige elite gewonnen werd voor het Vlaamse streven. Daarom was het noodzakelijk om de hoge burgerij in contact te brengen met een vereniging zoals het Willemsfonds. Gedurende veertig jaar slaagde de afdeling erin haar voorzitters te rekruteren binnen die hoge burgerij. Ondanks het feit dat hun Vlaamsgezindheid op zijn best neutraal kon worden genoemd, vervulden zij de functie van brugfiguur meestal met verve. Ook aangaande de financiering van de steeds noodlijdende afdeling toonden zij zich behoorlijk gul.

Deze tactiek, waarover op vele punten kon worden gediscussieerd, wierp in elk geval haar vruchten af. Het Willemsfonds kreeg impact op het beleid en groeide uit tot één van de sterkste drukkingsgroepen van de stad². Voorzitters uit deze periode zijn Emile Jooris (1872-1876), Auguste van der Meersch (1876-1883), Emile Moles-le Bailly de Serret (1883-1886), Irenaeus Vanderghinst (1886-1892), Albert Thooris (1892-1893), Victor Caere (1893), Julius Sabbe (a.i., 1893-1895), Raoul de Vrière (1895-1900), Alfred de Lanier (1900-1912), Victor De Veen (1912) en Julius Boedt (1912-1935).

Naast de verankering in de Brugse bourgeoisie had het bestuur van de afdeling uiteraard ook nood aan bezielers en organisatoren. Vooral leraren aan het Brugse atheneum, lagere ambtenaren en bedienden vormden deze belangrijke groep actieve medewerkers. Onder hen vinden we, naast Julius Sabbe, figuren als Arthur Van Renterghem, Julius Pée, Edler Hansen, Victor De Veen, Karel De Poortere, Frans Retsin, Leo Van Gheluwe en Max Seligmann.

¹ Naast deze bestuursleden behoorden ook Pieter Boutens, Ferdinand Defranne, Edward Gaillard, Jacob Lambrecht, Alponse Meyne en Emiel Van den Bussche tot de oprichters. Zij kregen ook de steun van onder meer Emile Jooris, Auguste Vandermeersch en Hendrik Pickery.

² Zie hiervoor o.m. Lefèvre, Patrick, *Le libéralisme à Bruges 1893-1940*. Brussel, Université Libre de Bruxelles (onuitgegeven licentieverhandeling faculteit Letteren en Wijsbegeerte), 2 dln., 1976, 433 p.

Vrouwen, die onder begeleiding van hun echtgenoot steeds welkom waren op de gewone ledenactiviteiten, mochten pas vanaf 13 februari 1907 tot het bestuur toetreden. Twee weken later reeds werd Sylvia De Cavel het eerste vrouwelijke bestuurslid.

Het eerste werkjaar werd afgesloten met 40 leden. In de daaropvolgende jaren groeide het ledenaantal gestaag: met 335 leden bereikte de afdeling in 1882-1883 haar negentiende-eeuwse hoogtepunt.

In 1884 wonnen de katholieken echter de parlementsverkiezingen en belandden de liberalen voor dertig jaar in de oppositie. De weerslag op onder meer het liberale verenigingsleven was enorm en het nationale ledental van het Willemsfonds werd meer dan gehalveerd. De Brugse afdeling hield goed stand en kon haar ledenbestand tot aan de eeuwwisseling op gemiddeld 240 houden. Meerdere redenen kunnen hiervoor worden aangehaald. Brugge had, bijvoorbeeld, nooit een extreme polarisatie tussen katholieken en liberalen gekend en het Willemsfonds bleef intussen ook genieten van zijn connecties met en zijn engagement in andere liberale en neutrale verenigingen. Hierdoor bleef een rekruteringsveld bestaan, waar de afdeling op een verstandige wijze gebruik van maakte¹.

Tussen 1900 en 1914 kende de Brugse afdeling wel een malaise. Van 236 leden in 1900 zakte het ledenaantal naar 141 in 1908 en 133 in 1913. Deze achteruitgang had vooral te maken met een generatiewissel in het bestuur. Een progressiever programma stootte vele getrouwe leden af, terwijl de nieuwe generatie nog niet klaar stond (zie verder). Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bracht een verdere ontreddering teweeg en het zou duren tot het einde van de jaren 1920 voor het vooroorlogse peil opnieuw werd bereikt.

In vergelijking met de andere Willemsfondsafdelingen was Brugge gedurende geheel deze periode een kolos. Het ledenaantal van Gent en Antwerpen was net onhaalbaar, maar Brugge was, afwisselend met de Brusselse afdeling, afgetekend derde in de rangschikking en was een lichtend voorbeeld voor de andere afdelingen.

ACTIVITEITEN BINNEN DE AFDELING 1872-1918²

Het eerste werkjaar werd ingezet met drie voordrachten van onder meer Sabbe en Versnaeyen, waarna een korte activiteitenstop volgde. Het bleek immers noodzakelijk te zijn eerst een prioriteitenplan op te stellen en duidelijke keuzes te maken betreffende de structurering van de werking. Sabbes concept van de concertvoordrachten werd het centrale uitgangspunt, omkaderd door maandelijkse ledenbijeenkomsten, waarop kleinere spreekbeurten plaatsvonden of besprekingen van recente tijdschriftartikels.

Met de eerste concertvoordracht op 12 februari 1873, waarop Max Rooses kwam spreken over *Onze oude Vlaamse liederen*, ging een regelmatige en succesvolle cyclus van start. De maandelijkse zittingen voor de leden daarentegen vonden iets minder gemakkelijk een publiek.

Met de oprichting van een Davidsfondsafdeling te Brugge in 1875 werd het aantal concertvoordrachten opgevoerd van vier naar zes per jaar en Sabbe richtte, ter versterking van de gewone ledenbijeenkomsten, de succesvolle Kring van het Willemsfonds - een informele

¹ Zie hiervoor o.m. De Campeneere, Iris, *Bijdrage tot de studie van het Willemsfonds: afdelingen en leden 1851-1914*. Gent, Rijksuniversiteit Gent (onuitgegeven licentieverhandeling faculteit Letteren en Wijsbegeerte), 2 dln., 1992, 295 + 110 p.

² De historiek van de werking is integraal gebaseerd op de jaarverslagen van de afdeling (Archief van het Hoofdbestuur van het Willemsfonds) en de verslagboeken en briefwisseling van de afdeling (Archief van het Willemsfonds afdeling Brugge), beide bewaard in het Liberaal Archief.

wekelijkse ledenbijeenkomst - op. 1876 was een bijzonder actief jaar met de eerste lessenreeks met Leo Schoofs (cursus Engels) voor gemiddeld vijftig geïnteresseerden, de oprichting van een bibliotheek, de actieve deelname aan het pas opgerichte West-Vlaamsch Muziekcomiteit van Peter Benoit, de oprichting van het kunstenaarscollectief Quatuor van het Willemsfonds en van een eigen koorafdeling onder leiding van Lodewijk Hinderyckx. De financiële repercussies daarvan waren echter zwaar. De kring Brugge-Vooruit en de Gentse Société l'Avenir waren bereid een bijkomende toelage te verlenen, maar dit bleek onvoldoende te zijn. De grootse plannen van Sabbe hadden de afdeling op de rand van het bankroet gebracht en een sanering drong zich op. In 1877 werd Sabbe als penningmeester vervangen door zijn vriend Raymond Seresia. Deze zorgde voor een realistischer financieel beleid, maar slaagde er, net als zijn opvolgers, niet in om de afdeling uit de rode cijfers te houden. Gedurende decennia volgden leningen, schuldherschikkingen en giftencampagnes elkaar met de regelmaat van de klok op.

Toch gingen de activiteiten de volgende jaren onverminderd door: voordrachten met gebruik van het beroemde "oxyhydrisch licht", cursussen Nederlands, muzieklessen (door Leo Van Gheluwe), tentoonstellingen, toneelvoorstellingen, 'zaterdagavondvoordrachten' (tot tien per jaar), lessenreeksen Duits, cursussen over geschiedenis (o.m. over de Middeleeuwen), uitbreiding van de koorwerking met de oprichting van afzonderlijke koren voor mannen en jonge meisjes, actieve deelname aan de Vrije Avondschool (die een voorbereiding bood op het halen van een kiesdiploma), start van de dameszittingen met later de oprichting van het bijbehorende dameskoor door Alfons Wybo, culturele uitstappen, feesten, ... Vooral om financiële redenen organiseerde de afdeling vanaf 1890 ook steeds meer voordrachten in samenwerking met andere verenigingen zoals de Liberale Vlaamsche Bond, het Van Gheluwe's Genootschap, de Liberale Associatie, de Liberale Jonge Wacht, de Van Maerlant's Zonen, de Reizigerskring, Exelsior en de Bond der Stoffelijke Belangen.

In deze periode ontstond binnen de Brugse afdeling ook het *Lied van het Willemsfonds*. Op 9 juli 1876 werd immers, ter gelegenheid van de inhuldiging van het borstbeeld van Jan Frans Willems, dit gelegenheidslied gecreëerd op tekst van Julius Sabbe en muziek van Gentil Antheunis¹. Het lied sloeg aan en groeide snel uit tot het officiële lied van het Willemsfonds.

Naast al deze activiteiten werd gezocht naar een eigen periodiek met brede verspreiding. Op 30 augustus 1874 richtten de bestuursleden Auguste van der Meersch, Leo Van Gheluwe en Julius Sabbe het tijdschrift *De Halletoren* op met Sabbe als hoofdredacteur. Opgericht als het orgaan van de Breidelbeweging, veralgemeende het blad heel vlug tot een tijdschrift dat de Vlaamse gedachte en het cultuurnationalisme in het algemeen steunde. Een volgende stap was de verschuiving van politiek-neutraal naar een duidelijk liberaal flamingantisme, waardoor het Willemsfonds een officieuze spreekbuis kreeg. Iets later werd *De Halletoren* zelfs het officiële orgaan van het Willemsfonds Brugge. Begin 1882 werd het tijdschrift echter stopgezet.

In 1885 stortte men zich met *De Brugsche Beiaard* in een nieuw persavontuur. Dit tijdschrift was in 1881 gesticht als een Vlaams politiek-neutraal weekblad maar nadat Julius Sabbe in 1885 hoofdredacteur was geworden, werd het heel snel een Vlaams liberaal weekblad, waaraan ook enkele Willemsfondsleden² meewerkten. Het was een blad met culturele doelstellingen, maar het meed geen politieke polemieken. De afdeling maakte van dit medium gebruik om promotie voor haar activiteiten te voeren én om politieke druk uit te oefenen, wat binnen het Willemsfondskader niet steeds gepast was.

¹ Zie Schepens, Ernest, "Het lied van het Willemsfonds" in *Galm*, jg. 6, nr. 3, 1989, pp. 4-6.

² Het betreft hier onder meer Leo Van Gheluwe, Albert Thooris, Alfons Vermast, Medard Verkest en Leo Lescauwat.

Onderwijs was een belangrijk aandachtspunt van de afdeling die het onderwijsbeleid van de stad kritisch volgde. Met het oog op de bestrijding van zowel het klerikalisme als het franskiljonisme werd inhoudelijke commentaar op de lessen en de gehanteerde leerboeken geleverd. Om positieve inspanningen te belonen, werd vanaf 1877 aan verdienstelijke leerlingen een boekenpakket en een eremedaille overhandigd. Daarnaast diende de afdeling bij het stadsbestuur petitie in over, onder meer, de urbanisatie, het gebruik van het Nederlands in de gemeenteraad en in bestuurszaken, de vernederlandsing van de straatnaamborden en het taalgebruik in het middelbaar onderwijs.

Het Willemsfonds Brugge was eveneens betrokken bij de organisatie van een aantal grote evenementen: het Nationaal Muziekfestival (georganiseerd door de stad Brugge en het West-Vlaamsch Muziekcomitee in 1878), de huldiging van gouverneur Heyvaert (1881) en het XIXe Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres in Brugge (1884). In 1889 nam het Willemsfonds voor het eerst het initiatief om een Guldensporenfeest in Brugge te organiseren. Ook de viering van het tienjarig bestaan van de eigen afdeling in 1882 werd groots aangepakt.

In 1890 besliste de conservatieve meerderheid binnen het bestuur, op vraag van Sabbe, om de banden met de politiek-liberale verenigingen wat strakker aan te halen en hun leden nauwer te betrekken bij de werking van het Willemsfonds. Dit leidde echter tot een polemiek met de meer progressieve Willemsfondsen, onder wie Frans Retsin en Victor De Veen, die Eduard Anseele wilden uitnodigen om te spreken over de actuele politiek. Dit voorstel kreeg onmiddellijk tegenreactie¹ en er werd prompt beslist om als sprekers over de actuele politiek enkel nog leden van het Willemsfonds te aanvaarden, waardoor deze lout voorlopig was gedoofd.

Twee jaar later leidde diezelfde tendens tot politisering tot een botsing met het hoofdbestuur. Op 1 mei 1892 wenste de afdeling een Buitengewone Algemene Vergadering van het Willemsfonds samen te roepen te Brugge met thema's rond de taalproblematiek: de oprichting van een Vlaamse hogeschool te Gent en van een Vlaams conservatorium te Antwerpen, het gebruik van het Nederlands in het lager onderwijs en voor de krijgsraden. Het hoofdbestuur met o.m. Julius Vuylsteke en Paul Fredericq vond deze aanpak te radicaal en te politiek geëngageerd, maar Brugge hield voet bij stuk. Op voorstel van Fredericq besloot het hoofdbestuur de vergadering gewoon te laten doorgaan in de vorm van een activiteit van de Brugse afdeling. Julius Sabbe hield een voordracht over de *Inrichting der Muziekschool van Antwerpen tot Staatsconservatorium*, Karel De Poortere over *Onze taal voor de krijgsraden* en Julius Pée rondde af met *Onze taal in het Hooger Onderwijs*. Het hoofdbestuur zou enkel als toeschouwer aanwezig zijn, ook omdat bij diezelfde gelegenheid het twintigjarig bestaan van de afdeling werd gevierd. Voor Sabbe, die een maand later door de afdeling werd gehuldigd, was dit eerder een bittere overwinning. Hij trok zich grotendeels terug uit de nationale werking en plooidde zich terug op zijn Brugs bastion.

Ook wat betreft het voorzitterschap van de afdeling liet de tweespalt tussen conservatieven en progressieven zich voelen. Deze laatsten stelden voor om de voorzitter te laten verkiezen door de algemene vergadering in plaats van door het afdelingsbestuur, maar Sabbe hield vast aan zijn eis om voor die functie een lid van de hoge burgerij te kiezen. Het was echter geen sinecure om daarvoor geschikte kandidaten bereid te vinden, en het laatste decennium van de 19de eeuw werd dan ook door meerdere voorzitterswissels gekenmerkt.

¹ Archief van het Willemsfonds afdeling Brugge: verslagboeken 1877-1890 (Liberaal Archief).

In 1893 begon de voorbereiding van een University Extension-programma, dat eerder gericht was op de hogere bevolgingsklassen en kennisverspreiding in het Nederlands beoogde. Auguste de Maere nam daarvan het voorzitterschap op zich en in 1894 werd gestart met cursusreeksen door de Gentenaars Camile De Bruyne (over biologie) en Jozef Vercoullie (inleiding tot de taalkunde).

Het vijftiengjarige bestaan van de afdeling in 1897 gaf aanleiding tot een reeks grote evenementen waaronder een Vlaams Festival in de stadsschouwburg en een landdag voor alle Willemsfondsafdelingen. De 20ste eeuw werd ingezet met jaarlijks tussen de twintig en de vijftieng ledenactiviteiten. Daarnaast vond in 1902 een groot Benoitconcert plaats en een galabal in het kader van het dertigjarige bestaan van de afdeling. In 1906 werd de eerste cursus volkszang ingericht en werd de toneelgroep Breidel's Zonen aanvaard als een onderafdeling van het Willemsfonds Brugge.

De afdeling bleef ook actief rond de Vlaamse strijd. Er werden diverse petitie's opgesteld of ondersteund betreffende onder meer de goedkeuring van het wetsvoorstel De Vriendt-Cooremans, de stopzetting van het conflict in Transvaal en de oprichting van een Vlaamse Hogeschool¹. Protestbrieven werden geschreven in het kader van de oprichting van een Vlaams muziekconservatorium te Antwerpen, de toepassing van de taalwet door de Burgerwacht en het gebruik van het Nederlands in poststempels.

De financiering van de afdeling, sinds de stichting een penibel item, werd in deze periode herzien. Voorzitter de Lanier nam in 1906 het heft in eigen handen en vroeg aan zijn bestuur een degelijk begrotingsvoorstel, terwijl hij een aantal onkosten voorlopig voor eigen rekening nam. In 1907 legde hij zijn voorstel op tafel: indien de afdeling een einde zou maken aan de volgens hem overbodige en te prestigieuze feesten en zich volledig zou richten op haar echte taken - zoals volksvoordrachten, avondcursussen, Hooger Onderwijs voor het Volk, liederavonden en het openstellen van de Willemsfondsbibliotheek voor niet-leden - was hij bereid financieel tussenbeide te komen. Enerzijds had de afdeling niet veel keuze gezien de kastoestand, anderzijds speelde de Lanier met zijn voorstel duidelijk in de kaart van de nieuwe generatie Willemsfondsen. Figuren als Retsin en De Veen en de nieuwe generatie met Boedt, Hallynck en Ost kregen voor hun volksgerichte activiteiten nu steun uit uitgerekend die hoek, die door het oude bestuur onder Sabbe steeds beschouwd werd als de steunpilaar voor de grote wervende acties bij de hoge burgerij. Dit betekende voor het Willemsfonds Brugge het belangrijkste scharnierpunt sinds zijn oprichting en zou de werking voor de volgende decennia bepalen.

De algemene vergadering van oktober 1907 had dan ook een aantal niet onbelangrijke knopen door te hakken. Het voorstel van de Lanier werd besproken en praktisch ingevuld, wat veel leden een gevoel van zware teleurstelling bezorgde. De traditionele zaterdagavondzittingen werden afgeschaft en vervangen door volksvoordrachten, aangevuld met liederavonden. Slecht nieuws was er ook voor de dames. Gezien het beperkte succes van de laatste activiteiten werden de dameszittingen voorlopig geschrapt.

Een eerste evaluatie van de nieuwe werking was gematigd positief. De liederavonden onder leiding van Gabriël Welvaert en Willem Sabbe waren in het werkjaar 1907-1908, met 46 aanwezigen op de eerste avond en 162 op de laatste, uitgegroeid tot een groot succes. De interesse voor de volksvoordrachten kwam iets trager op gang maar ging de goede richting

¹ Dit ondanks het feit dat zowel de Vrière als de Lanier rabiate tegenstanders van elke vorm van vervlaamsing van de Gentse hogeschool waren.

uit. Het Hooger Onderwijs voor het Volk kon rekenen op gemiddeld 70 belangstellenden voor elk van zijn twaalf lessen, gedoceerd door Maurits Basse en Oscar Van Hauwaert. De volksbibliotheek zette haar gewone werking voort en leende 1.719 boeken uit.

In december 1908 werd een vrouwenafdeling opgericht, die parallel met de ‘mannenafdeling’ zou werken. Met Emma De Veen (dochter van Victor De Veen) als voorzitter en Martha Sabbe (dochter van Julius Sabbe) als secretaris werd een eerste programma opgesteld, dat vooral steunde op de organisatie van kinderfeesten en voordrachten voor vrouwen.

Op 6 december 1908 werd Julius Sabbe door zijn afdeling gehuldigd met een week van activiteiten en met een enorme respons uit Noord en Zuid. Kenmerkend detail hierbij was de eis van de Lanier om, gezien de financiële afspraken, de twee geplande concertvoordrachten te schrappen.

Het jaarverslag over 1908-1909 was echter minder gunstig. De nieuwe koers had het ledenaantal op een dieptepunt gebracht: door de ‘vervolksing’ van de activiteiten haakte een deel van de burgerij af en ook hun, dikwijls aanzienlijke, bijdrage vloeide niet langer naar de Willemsfondskas. De nieuwe leidende figuren, onder wie Julius Boedt, Cyriel Braeckman, Arthur Van Renterghem, Georges Hallynck en Richard Maerten, kregen het moeilijk maar besloten door te gaan met hun vernieuwing. Met het overlijden van Julius Sabbe op 3 juli 1910 werd het eerste hoofdstuk van het Willemsfonds Brugge definitief afgesloten. Bij een gedeeltelijke vernieuwing van het bestuur in oktober 1910 behaalde de nieuwe generatie de meerderheid.

In 1911 leken de kansen te keren. De activiteiten kenden een groeiend succes en vooral de bibliotheek begon een belangrijke rol te spelen als aantrekkingspool. Na een nieuwe bestuurscrisis in juni 1912 vond in september een algemene vergadering plaats waarin definitief met het oude bestuur werd gebroken. Men stapte af van de klassieke voorzittersverkiezing en besloot de voorkeur te geven aan een actief betrokken voorzitter, in casu Julius Boedt. Tezelfdertijd werden de statuten bijgewerkt, zodat de gewone leden ook inspraak kregen bij de samenstelling van het bestuur.

De werking tussen 1912 en 1914 volgde in grote lijnen het stramien van de voorbije jaren. Chronisch geldgebrek belette nieuwe activiteiten en de investeringen die wel nog mogelijk waren, gingen grotendeels naar de bibliotheekwerking. In juni 1914 organiseerde de afdeling nog een uitgebreide petitieactie voor het plaatsen van eentalig Nederlandse straatnaamborden te Brugge, maar ondanks de massale respons besloot het stadsbestuur toch tot het aanbrengen van tweetalige borden. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog lagen alle activiteiten van de afdeling gedurende vier jaar stil. Enkel de bibliotheekwerking bleef in die periode doorgaan.

Een kwantitatief overzicht van de Brugse Willemsfondsactiviteiten tussen 1872 en 1914 geeft volgende cijfers. Rekening houdend met het feit dat niet alle activiteiten vermeld staan in de verslagboeken, organiseerde de afdeling in die eerste 42 jaar meer dan 430 voordrachten en debatavonden, 96 concertvoordrachten, 62 dameszittingen, 48 volksvoordrachten en 19 grote evenementen, naast tientallen andere activiteiten zoals liederavonden, kinderfeesten, zomer- en lentefeesten en bals.¹

¹ Bronnen: Archief van het Willemsfonds afdeling Brugge: bestuursverslagen en jaarverslagen (1872-1918); briefwisseling (1872-1918); Archief van het Willemsfonds Algemeen Bestuur: afdelingsdossiers Brugge en jaarverslagen (1872-1918) (Liberaal Archief).

DE BIBLIOTHEEK 1872-1918

Op initiatief van P. Cuypers startte de afdeling in maart 1876 met een bescheiden bibliotheek. Via giften en schenkingen kon een kleine leeszaal worden ingericht, waarin hoofdzakelijk de Willemsfondsuitgaven en een aantal periodieken ter inzage lagen. Op 7 november 1878 nam de algemene vergadering de beslissing om een echte volksbibliotheek uit te bouwen en keurde hiervoor een voorlopig krediet van 300 fr. goed. Ook het hoofdbestuur van het Willemsfonds, Brugge Vooruit en de Cercle Philosophique leverden een financiële bijdrage. Het ministerie van Onderwijs schonk een aantal boeken, alsook de Nederlandse Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het duurde echter nog tot 7 november 1881 voor de bibliotheek officieel haar deuren opende. Karel De Flou werd de eerste bibliothecaris met naast hem de alomtegenwoordige Sabbe, die voorzitter was van de Commissie voor de boekenkeuze. Deze eerste bibliotheek telde 600 boeken en was voorlopig enkel toegankelijk voor de Willemsfondsleden. Bij gebrek aan financiële middelen en aan een vaste bibliothecaris werd de uitbreiding eerst gezocht in een samenwerking met bestaande bibliotheken. Er werden gesprekken gevoerd met de Vrienden des Vooruitgangs, de Vramboutskring en het Van Gheluwe's Genootschap, maar deze bleven aanslepen. Karel De Flou was intussen vervangen door J. Van den Daele, die in 1891 op zijn beurt werd vervangen door Max Seligmann. Kleine initiatieven, zoals omhalingen op de bijeenkomsten of de aanstelling van hulpbibliothecarissen, hielden de bibliotheek draaiende. Op voorstel van Sabbe besloot het bestuur in 1889 om lid te worden van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen die, naast andere voordelen, vooral een significante bijdrage kon leveren aan de bibliotheek, wat de druk een beetje verlichtte. In 1892 schonken de Vrienden des Vooruitgangs hun volledige bibliotheek met 500 boeken aan de bibliotheek van het Willemsfonds, waardoor deze zo goed als in omvang verdubbelde. In datzelfde jaar werd een Brugse afdeling van 't Nut opgericht, zodat ook daar een boekenstroom op gang kwam¹.

Twee jaar later, in 1894, werd de Willemsfondsbibliotheek opengesteld voor het grote publiek. In de rekken van de bibliotheek stonden meer dan 1.500 werken, maar aan de bekendheid hiervan bij het grote publiek moest nog veel worden gedaan. In 1896 bezat de bibliotheek reeds meer dan 2.500 boeken.

De uitbreiding en verbeterde werking kwamen ook tot uiting in de positie van de bibliothecaris. A. De Cock, die Seligmann was opgevolgd, vroeg en kreeg in 1900 een verhoging van zijn jaarlijkse vergoeding tot 50 fr., maar moest een strengere controle op de uitleningen aanvaarden. In 1901 volgde Henneman De Cock op als bibliothecaris, die in 1903 op zijn beurt werd vervangen door Julius Boedt. Onder druk van deze laatste en van Retsin kreeg de bibliotheek in de daaropvolgende jaren meer en meer het karakter van een volksbibliotheek. Ook in de Commissie voor de boekenkeuze kregen de progressieven langzaam hun vertegenwoordigers met Hector Ost en Frans Retsin (1907).

In 1909 kwam voor het eerst de geografische spreiding van de bibliotheek ter sprake. Een bibliotheek in Zeebrugge en een rondreizende bibliotheek werden overwogen, maar Sint-Andries kreeg op 26 mei 1909 de primeur. Het filiaal te Zeebrugge, waar Richard Maerten de drijvende kracht werd, opende in 1910 en speelde een steeds belangrijker rol in de bibliotheekwerking van de afdeling. Het totale bibliotheekbezoek steeg dat jaar trouwens met bijna twintig procent. In 1912 werd uiteindelijk een rondreizende bibliotheek opgericht die

¹ Deze afdeling van 't Nut, met Sabbe als voorzitter, verdween opnieuw in 1899. De interesse had zich immers beperkt tot het aspect van de goedkope boeken, wat eerst zorgde voor wrijvingen met het Nederlandse hoofdbestuur en vervolgens tot de opheffing heeft geleid.

zich vooral richtte op Knokke, waar men hoopte na verloop van tijd een volgend filiaal te kunnen oprichten. Julius Boedt werd datzelfde jaar als bibliothecaris opgevolgd door Arthur Van Renterghem. In maart 1914 werd te Moerkerke het derde bibliotheekfiliaal van de afdeling geopend.

Tijdens de oorlogsjaren was de bibliotheekwerking de enige Willemsfondsactiviteit die werd voortgezet. In Knokke werd een hulpbibliotheek geopend maar de bibliotheek van Zeebrugge werd vernietigd door het oorlogsgeweld. Richard Maerten werd tijdens de oorlog de nieuwe hoofdbibliothecaris in opvolging van Van Renterghem. In die vier jaar kenden de ontleningen een forse groei. In het werkjaar 1913-1914 waren er reeds 2.200 ontleningen, tijdens de oorlogsjaren sloeg de Bruggeling massaal aan het lezen: 8.721 ontleningen in 1914-1915, 11.206 in 1915-1916, 10.963 in 1916-1917 en 12.242 in 1917-1918.

DE JONGERENWERKING 1872-1918

De eerste jongerenafdeling van het Brugse Willemsfonds werd opgericht op 25 september 1892. De vijftien stichtende leden stonden onder het voorzitterschap van Arthur Ganshof met Benedikt Priem als ondervoorzitter en René De Honghere als secretaris. Zij engageerden zich voor de traditionele taken van een Jonge Wacht: volksvoordrachten en leergangen organiseren, een strijdpenninng instellen, propaganda voeren, leden werven voor het Willemsfonds en de volksbibliotheek ondersteunen¹. In 1893 startten de eerste voordrachtavonden. Deze werden afgerond met het 'Evangelie van de Dag', zijnde een voorleesmoment waarbij de meest recente Nederlandstalige literatuur werd voorgesteld.

De verhouding tussen de jongerenafdeling en de moederafdeling was van bij het begin heel gespannen. Sabbe eiste immers een zeer verregaande inspraak in de samenstelling van het jongerenbestuur. Toen Retsin de idee van volksvoordrachten promootte, werd dit verworpen door het afdelingsbestuur, terwijl de jongeren Retsin onmiddellijk hun steun verleenden. Sabbe en zijn bestuur werden ook hier geconfronteerd met een interne democratiseringsbeweging, die een zware oppositie zou voeren. De jongeren distantieerden zich reeds in 1893 van het Willemsfonds, werden de onafhankelijke Liberale Jonge Wacht en concentreerden zich op wat zij beschouwden als de politiek belangrijkste groep van de toekomst, met name de grote massa, die volgens de jongeren onafwendbaar afstevende op het algemeen stemrecht en dus cruciaal werd voor het overleven van de liberale en vrijzinnige zaak.

Nu het Willemsfonds zonder een officiële jongerenwerking zat, werd meer en meer een beroep gedaan op de Van Maerlant's Zonen². Deze studentenvereniging was in 1887 opgericht aan het Brugs atheneum door onder meer Herman en Maurits Sabbe, wier vader Julius samen met Frans Retsin het erevoorzitterschap had opgenomen. De Van Maerlant's Zonen namen tot 1914 deel aan een aantal Willemsfondsactiviteiten en vormden een uitstekende rekruteringsbasis. Aan deze samenwerking zou tijdens het Interbellum een einde komen toen de vereniging zich steeds verder weg van het liberalisme begon te positioneren en uiteindelijk aansluiting zocht bij de Nieuwe Orde³.

¹ Archief van het Willemsfonds afdeling Brugge: verslagboek 1891-1895 (Liberaal Archief); Maerten-Lissnyder, Richard, "75-jarig bestaan der afdeling" in *Koerier van de Beer*, jg. 5, nr. 4, oktober 1974.

² Zie verder in deze bundel de bijdrage van André Vanhoutryve, *De "Van Maerlant's Zonen" in het Brugs Koninklijk Atheneum*.

³ Archief van de Van Maerlant's Zonen: verslagboeken bestuursvergadering (Liberaal Archief);

HET LOKAAL 1872-1918

De geschiedenis van het Willemsfonds Brugge werd in deze periode ook gekenmerkt door een quasi permanente zoektocht naar een lokaal. Opgericht in zaal De Hollander in 1872, vond het Willemsfonds in 1874 via de vereniging Redoutes een stek in de Conferenciezaal van het Boterhuis. Een jaar later kwam men terecht in de bovenzaal van café Foy op de Grote Markt, waarna men op 7 december 1879 voor de eerste keer naar de Saaihalle verhuisde waar ook de bibliotheek haar eerste lokaal kreeg. Enkele jaren later begon de dooltocht echter opnieuw. Het Willemsfonds huisde achtereenvolgens in het Hotel du Sablon in de Noordzandstraat (1888), in het Café du Nord in de Kuipersstraat (1889), in het Keersken (1892), in de Gouden Arend op het Muntplein (1894), in Le Grand Café des Arts in de Kuipersstraat (1897), om in 1902 terug te keren naar de Gouden Arend. Deze permanente onzekerheid kwam uiteraard de werking niet ten goede en vanaf 1896 ging Sabbe op zoek naar een eigen, vast lokaal. Al gauw bleek echter dat het Willemsfonds hiervoor veel te weinig financiële draagkracht had.

Om aan de nood van een eigen liberaal lokaal te voldoen, werd na de eeuwwisseling besloten om over te gaan tot de oprichting van een Liberaal Huis, waarin alle Brugse liberale verenigingen een thuis zouden vinden. In 1906 viel de keuze op het Zwart Huis, aan de achterkant van de stadsschouwburg in de Kuipersstraat. Na zware onderhandelingen tussen de verschillende liberale verenigingen werd in oktober 1906 de coöperatieve vereniging Willen is Kunnen opgericht die het Zwart Huis voor 52.000 frank aankocht. De progressieve Frans Retsin werd de eerste voorzitter van Willen is Kunnen en kon in juni 1907 plechtig de eerste gerestaureerde lokalen openen. Deze werden onmiddellijk ingenomen door de drie liberale zwaargewichten: de Association Libérale, zijnde de belangrijkste financier, het Willemsfonds en het Van Gheluwe's Genootschap. Het Zwart Huis werd in de daaropvolgende jaren gerestaureerd en uitgebouwd en beschikte onder meer over een feestzaal, een café dat volledig in middeleeuwse stijl was ingericht, een film- en toneelzaal, vergaderlokalen, bibliotheekruimtes en woongelegenheid voor de uitbaters. Het Zwart Huis bleef eigendom van Willen is Kunnen tot 1964¹.

De overstap naar het Zwart Huis verliep echter niet zonder wrijvingen. Enkele maanden na de verhuizing, in januari 1908, somde Julius Boedt een eerste reeks veel gehoorde klachten op: alle opschriften en aanwijzingen in het gebouw waren enkel in het Frans en de uitbater verstond geen woord Nederlands. In april 1908 bleek het, ondanks vroegere beloften, financieel onhaalbaar te zijn om een zaal tijdelijk te gebruiken voor een tentoonstelling en in oktober 1908 eisten de vrouwen toestemming voor het gebruik van een achteringang. Bij elk bezoek aan de volksbibliotheek werden zij immers blootgesteld aan de opmerkingen van de mannen die zich in de gelagzaal net voor de bibliotheekruimte bevonden. Aanpassingen en compromissen drongen zich dus regelmatig op².

Archief van het Willemsfonds afdeling Brugge: dagboek en briefwisseling Richard Maerten (Liberaal Archief).

¹ Archief van de cv Willen is Kunnen (Liberaal Archief);

Vanhulle, Caroline, *Bibliotheekwezen te Brugge 1890-1940. Partim: de liberale bibliotheken*. Gent, Rijksuniversiteit Gent (onuitgegeven licentieverhandeling faculteit Letteren en Wijsbegeerte), 1988, pp. 256-289.

² Archief van het Willemsfonds afdeling Brugge: verslagboek 1905-1908 (Liberaal Archief).

ENGAGEMENT BUITEN DE AFDELING 1872-1918

De samenwerking met andere comités en verenigingen kan in dit bestek onmogelijk exhaustief worden besproken. We beperken ons hier tot een aantal markante voorbeelden.

De eerste vereniging waarmee Willemsfonds Brugge samenwerkte, was de **Breidelcommissie**. Het bestuur had er een aantal geestesverwanten gevonden die met hun eerbetoon aan Jan Breydel en Pieter De Coninck een parallelle koers met het Willemsfonds voeren. Tezelfdertijd zag men in de Breidelcommissie een uitstekend rekruterings- en propagandamiddel voor het Willemsfonds. Karel Versnaeyen was reeds vóór de oprichting van het Willemsfonds Brugge lid van de commissie, maar werd er in juni 1872 opgevolgd door Julius Sabbe. In 1877 werd de afdeling officieel lid van de commissie en in 1887 was het Willemsfonds, dat 17 zusterafdelingen had kunnen mobiliseren, medeorganisator van de uiteindelijke inhuldiging van het standbeeld. Ook in de Breidelmanifestaties die daarna volgden, zou het Willemsfonds een hoofdrol blijven spelen¹.

Het **Van Gheluwe's Genootschap**, opgericht in 1876 maar pas vanaf 1878 als dusdanig genoemd, ontstond eveneens onder impuls van een aantal Willemsfondsen onder wie Sabbe (die in 1903 het lijflied van de vereniging zou schrijven) en Herreboudt. Het genootschap werd opgericht als een liberale Brugse arbeidersvereniging met onder meer een mutualiteit en een coöperatieve slagerij. In zekere zin mag men gerust stellen dat het Willemsfonds via dit genootschap een tekort in zijn eigen werking poogde op te vangen. De eerder geringe aandacht voor de volksklasse bij de traditionele activiteiten viel immers niet bij iedereen in goede aarde en om een deel van de potentiële ontevredenheid de kop in te drukken, kwam de oprichting van het Van Gheluwe's Genootschap heel goed van pas. Met de blijvende steun van een gedeelte van het Willemsfondsbestuur (onder wie Frans Retsin, Raymond Seresia en Julius Boedt) groeide het genootschap na enkele jaren uit tot een veel bredere organisatie die ook voor volksopvoeding zou instaan en vervolgens resoluut de politieke kaart trok van een links-liberale drukkingsgroep. In 1894 richtte het genootschap een arbeidsbeurs op en vanaf 1894 droeg het eigen kandidaten voor bij de verkiezingen.

In de marge van het Genootschap werd in december 1897 door de Willemsfondsen Retsin, Ost en Baekeroodt de **Maatschappij voor Volksonderricht** gesticht. Ontevreden met de politiek van het Willemsfondsbestuur betreffende de volksopvoeding, besloot de Maatschappij om zelf volksvoordrachten en volwassenenonderwijs te organiseren en een eigen volksbibliotheek met leeszaal op te richten. In tegenstelling tot het Willemsfonds slaagde de Maatschappij voor Volksonderricht erin hiermee een behoorlijke interesse te wekken. In 1902 verdween de Maatschappij echter van het toneel. Verklaringen hiervoor wijzen in twee richtingen: enerzijds was er de uitbreiding van de werking van het Van Gheluwe's Genootschap, anderzijds begon ook het Willemsfonds vanaf die periode meer de richting van de volksopvoeding uit te gaan².

¹ Zie o.m. Carlier, Kris, *Julius Sabbe (1846-1910., Een leven in dienst van het cultuurnationalisme en de herleving van Brugge*. Gent, Rijksuniversiteit Gent (onuitgegeven licentieverhandeling faculteit Letteren en Wijsbegeerte), 1993, 147 p.

² Zie o.m.: "Een blik op de geschiedenis van het Van Gheluwe's Genootschap - Liberale Volksbond" in 't Zal, 3 april 1928, speciaal nummer ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum;
Lefèvre, Patrick, *Le libéralisme à Bruges 1893-1940*. Brussel, Université Libre de Bruxelles (onuitgegeven licentieverhandeling faculteit Letteren en Wijsbegeerte), 2 dln., 1976, 433 p.;;
Boudrez, Filip, "Van Gheluwe's Genootschap" in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Lannoo, 1998, dl. 3, p. 3143.

In 1878 ontstond uit het Willemsfonds de **Liberale Vlaamsche Bond** van Brugge met als spilfiguren Julius Sabbe en Raymond Seresia, die de eerste voorzitter werd. Deze Bond wou een tegengewicht bieden voor de Association Libérale van Gustave Van Nieuwenhuysse, die zeer weigerachtig stond tegenover de Vlaamse inbreng in de Brugse liberale beweging. Het succes van deze bond was onbetwistbaar. Via de Liberale Vlaamsche Bond was een groep Willemsfondsen erin geslaagd om, samen met een vernieuwde Association, tegen 1889 een liberaal kiesplatform op te stellen waarin verschillende Vlaamse eisen waren opgenomen. Bij de oprichting van een overkoepelend Algemeen Liberaal Vlaamsch Verbond in 1885 was het niet vreemd dat Brugge de organisatie en het opstellen van de ontwerpstatuten voor zijn rekening nam. De stichting van het Algemeen Verbond vond ook plaats te Brugge. De Antwerpenaar Jan Van Beers werd tot voorzitter verkozen en Raymond Seresia tot ondervoorzitter. De rol van het Willemsfonds Brugge bij het ontstaan van dit eerste Vlaams liberale front kan dan ook moeilijk worden overschat¹.

Op het vlak van de monumentenzorg en het toerisme werd in 1883, opnieuw op initiatief van de alomtegenwoordige Julius Sabbe, een eerste doorbraak gerealiseerd. Samen met de Reizigerskring werd besloten om de **Kring Brugge-Nürnberg** op te richten die, naar analogie met de restauratiebeweging in het Duitse Nürnberg, ook in Brugge het erfgoed uit de vorige eeuwen als troef wou hanteren om de toeristen naar Brugge te lokken. Erevoorzitter werd Emile de Laveleye, een liberaal econoom met internationale faam en afkomstig uit Brugge, en het voorzitterschap werd afwisselend waargenomen door het Willemsfonds met Van der Meersch en de Reizigerskring met Van Ackere. Het Willemsfonds werd in die jaren van neogotiek en restauratiebeweging een van de meest consequente verdedigers van het Brugs historisch patrimonium en bleef tot op heden initiatieven in deze context ondersteunen².

Het meest opvallend was de rol van het Willemsfonds bij de uitbouw van **Brugge-Zeehaven**. Het startschot daarvoor werd gegeven op 27 januari 1878 toen Julius Sabbe, in samenwerking met ingenieur en ontwerper Auguste de Maere, een concertvoordracht gaf met als veelbelovende titel *Brugge's herleving*, waarin hij met passie het belang van een Brugs havenbeleid onderstreepte. De afdeling nam vervolgens contact op met de Syndicale Vereniging, de Reizigerskring en de Vereniging der Kooplieden van Scheepsdale en samen richtten deze vier verenigingen het Bestendig Bureau der Meeting op³, dat op 28 februari 1880 werd opgevolgd door de Kring Brugge-Zeehaven waarvan Auguste de Maere het voorzitterschap op zich nam, bijgestaan door Julius Sabbe als secretaris. De ingediende plannen werden in 1895 door het ministerie goedgekeurd en door de betrokken organisaties werd een huldiging georganiseerd, waarbij het Willemsfonds als belangrijkste voortrekker in de bloemen werd gezet. Naarmate de werken vorderden, voelde het Willemsfonds zich echter meer en meer uitgesloten. Het katholieke stadsbestuur nam stap voor stap ook alle randactiviteiten over en de inzet van het Willemsfonds gedurende de eerste jaren raakte in de vergeethoek. In 1907 begonnen de praktische voorbereidingen voor de inhuldiging van de haven en Victor De Veen werd aangesteld tot vertegenwoordiger van de afdeling in het Middenbestuur der Inhuldigingsfeesten. Sabbe, die een van de belangrijkste

¹ Zie o.m. Van Eenoo, Romain, *Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge (1864-1914)*. Leuven, Editions Nauwelaerts, Verhandelingen van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis IV, 1959, 335 p. en de uitgebreide berichtgeving in *De Brugsche Beiaard* en *Het Volksbelang*.

² Zie o.m. Constandt, Luc (red.), *Stenen herleven: 111 jaar kunstige herstellingen in Brugge. 1877-1988*. Brugge, Van de Wiele, 1988, 260 p.

³ Vertegenwoordigers van het Willemsfonds waren, behalve Julius Sabbe, de opeenvolgende Willemsfondsvorzitters Emile Jooris, Auguste van der Meersch en Emile Moles-le Bailly.

protagonisten van het project Brugge-Zeehaven was geweest, was aanvankelijk ook lid doch trok zich terug. Het Middenbestuur wou immers ook een hulding van de pioniers van het havenproject voorbereiden en Sabbe vond het ongepast zijn eigen hulding en vooral die van de afdeling - waar hij vast op rekende - te helpen voorbereiden. Dit alles leidde enerzijds tot zware discussies over de inhuldiging binnen het Willemsfonds zelf en anderzijds tot een steeds groter antagonisme tussen het Willemsfonds en het organiserende comité. Voor veel Willemsfondsen was in maart 1907 de maat vol toen bekend werd dat de officiële feestaffiches ééntalig Frans zouden worden, maar om begrijpelijke redenen aarzelde het bestuur om echt in het offensief te gaan. Bij de inhuldiging op 23 juli 1907 kregen de pessimisten helaas gelijk en werd het Willemsfonds naar het achterplan verwezen. Voor Julius Sabbe was zelfs geen plaats op de hoofdtribune! Het Willemsfonds en later vooral de Julius Sabbe Studiekring bleven echter het gehele zeehavenverhaal altijd beschouwen als het mooiste project waaraan het Willemsfonds ooit een bijdrage leverde, en terecht¹.

II. DE PERIODE 1918-1945

De Eerste Wereldoorlog liet ook in het Willemsfonds zijn sporen na. Het meest verveeld zat de vereniging met de naweeën van het activisme, waardoor alle flamingante organisaties kwetsbaar waren geworden voor beschuldigingen van landverraad. Het Willemsfonds Algemeen Bestuur volgde hierbij een heel duidelijke koers en veroordeelde op alle mogelijke manieren het activisme en diegenen die erbij betrokken waren geweest. In 1919 publiceerde het in het boek *Activisten*² zijn officieel standpunt, nl. de volledige gelijkheid tussen Vlamingen en Walen binnen een unitair België. Het Willemsfonds zou gedurende de daaropvolgende dertig jaar een nadrukkelijk pleitbezorger van het unitaire België blijven, waarbinnen de Vlaamse rechten een plaats moesten krijgen³. Met de activisten zelf werd ook te Brugge afgerekend, hoewel de invloed van het activisme zeer beperkt was geweest. Drie leden, onder wie de prominente activist Emile Dumon, werden direct na de oorlog aan de deur gezet.

LEDEN EN BESTUUR 1918-1945

In het Interbellum valt vooral de enorme continuïteit in bestuur en werking op. Julius Boedt, in 1912 verkozen tot voorzitter, leidde de afdeling tot 1935, en werd opgevolgd door Cyriel Braeckman, die in 1937 op zijn beurt de fakkel doorgaf aan Victor Sabbe. Deze laatste bleef voorzitter tot zijn overlijden in 1958. Ook onder de bestuursleden was er een grote

¹ Zie o.m. Schepens, Ernest, "Julius Sabbe en de strijd voor Brugge-Zeehaven" in Schepens, Ernest en Pareyn, Luc (red.), *Julius Sabbe en de herleving van Brugge*, Gent, Liberaal Archief, 1996, pp. 123-144;

Van Rollegheem, Alfons, "De rol van het Brugse Willems-Fonds in de stichting van de haven van Brugge-Zeebrugge" in *De Vlaamse Gids*, jg. 42, nr.6, juni 1958, pp. 352-329.

² *Activisten*. Gent, Uitgevers- en Boekdrukkershuis Ad. Hoste (Julius Vuylstekefonds nr. 11), 1919, pp. VII-VIII.

³ Zie o.m. De Graeve, Tom, *Vlaamse liberalen en Liberale Partij tegenover de Vlaamse Beweging (1918-1940)*. Gent, RUG (onuitgegeven licentieverhandeling faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen), 1985, VI + 205 p.

continuïteit: Richard Maerten, Georges Hallynck, Julien Caliouw, Roger Ryckeman, Jan Schepens, Jules Stroobandt, A. De Sadeleer, Edler Hansen en Emiel Martony. Dit fenomeen deed zich ook voor op nationaal vlak met figuren als Vercoullie, Basse, Van Hauwaert, Hegmans en De Bruyne.

In tegenstelling tot de vooroorlogse periode engageerden ook de voorzitters zich nu ten volle voor de werking, wat de afdeling duidelijk ten goede kwam. Waar het Willemsfonds Brugge reeds voor de oorlog een heel mooi resultaat op het vlak van ledenwerving kon voorleggen, was de stijging na 1918 spectaculair te noemen. Tot 1945 zou het ledental elk jaar, met uitzondering van 1939, blijven stijgen.

In 1918 telde de afdeling 65 betalende leden, ze overschreed de kaap van de 100 leden in 1922 en van de 200 in 1929. In 1936 telde men reeds 322 leden, 375 in 1940 en tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog werd een absolute topcijfer behaald: 547 in 1945. Ook de oprichting van nieuwe afdelingen binnen het territorium van de Brugse afdeling (Torhout in 1914 en heroprichting in 1926, Knokke in 1931 en Heist in 1945) die uiteraard voor de overstap van een aantal leden zorgde, had de groei niet noemenswaardig afgeremd.

ACTIVITEITEN BINNEN DE AFDELING 1918-1945¹

Op 16 februari 1919 ging de werking opnieuw van start met een volksvoordracht door Abraham Hans over de oorlogsjaren (*Aan den grensdraad*), die enthousiast werd onthaald. Daarna werd aangekondigd dat het stramien van de jaren net voor de oorlog gewoon zou worden voortgezet, met nadruk op de volksvoordrachten en het Hooger Onderwijs voor het Volk. Financieel zag het er, gezien de omstandigheden, niet zo best uit, maar tekorten konden vooralsnog worden vermeden. Populaire maar eerder dure activiteiten zoals liederavonden en tombola's bleven voorlopig wel uit. Ter compensatie werden meerdere gewone bijeenkomsten in het verenigingslokaal georganiseerd waar door de leden werd gezongen en gedeclameerd. Ook werd een beperkt aantal voordrachten gehouden, waarvoor beroep werd gedaan op grote namen (zoals Julius Hoste en Maurits Basse) of populaire figuren (zoals Abraham Hans die meermaals naar Brugge afzakte). Deelname aan activiteiten die door derden werden ingericht (zoals de 11 juliviering van 1919 door de Vlaamse Broederbond) of gefinancierd (zoals de voordracht over de Slag te Ramskapelle die door het ministerie van Oorlog werd betaald) was eveneens een kostenbesparende operatie die veelvuldig werd toegepast. Het bestuur werd afgeslankt en van vijftien leden op negen gebracht.

In mei 1922 werd de financiële situatie ietwat rooskleuriger omdat het ministerie van Kunst en Wetenschappen de afdeling een betoelaging toekende en er intussen gesprekken waren met Emanuel De Cloedt - geldschietster van de afdeling sinds 1911 - met zicht op een aanzienlijker jaarlijkse bijdrage. Datzelfde jaar vond het vijftigjarig jubelfeest plaats en ter gelegenheid van het Liberaal Vlaams Congres te Brugge werd in april 1923 een Sabbeviering georganiseerd waarbij de gedenkplaat op de Potterierei 33 werd ingehuldigd.

In de winter van 1924 vond de eerste naoorlogse hogeschoolcursus plaats met Maurits Basse als docent (*Het werk van Virginie Loveling*) en in 1925 kwamen met de steun van Gabriël Welvaert en het Brugsche Syndicaat der Muzikanten de populaire liederavonden opnieuw op

¹ De historiek van de werking steunt integraal op de jaarverslagen van de afdeling (Archief van het Hoofdbestuur van het Willemsfonds) en de verslagboeken en briefwisseling van de afdeling, aangevuld met de dagboeken van Richard Maerten en het deelarchief van Jan Schepens (Archief van het Willemsfonds afdeling Brugge), beide bewaard in het Liberaal Archief.

het programma. Eveneens in 1925 startten voor de kinderen de succesvolle verteluurtsjes van 'tante Nora' die telkens om en bij de honderd kinderen op de been brachten. In 1927 vond de eerste wandelvoordracht plaats en in 1929 werd voor het eerst de uitreiking van de Julius Sabbepenning vermeld. Deze werd uitgereikt aan de leerling van het Brugs atheneum met de hoogste punten voor het vak Nederlands.

De invoering van provinciale subsidies voor socio-culturele verenigingen maakte het in 1930 noodzakelijk een provinciaal verbond van de West-Vlaamse Willemsfondsafdelingen op te richten. Brugge nam hierbij het voortouw en Julien Caliouw werd belast met de nodige voorbereidingen en onderhandelingen. Victor Sabbe stelde de statuten op en in 1931 werd het Provinciaal Verbond West-Vlaanderen opgericht met Brugge als dominante afdeling. De voorzitters in deze periode waren de Bruggelingen Julius Boedt (1931-1934), Cyriel Braeckman (1934-1937) en Richard Maerten (1937-1950). Jan Schepens was gedurende heel deze periode secretaris-penningmeester.

In de jaren 1930 was er, met behoud van de klassiekers zoals de volksvoordrachten (vanaf 1932 gecombineerd met educatieve filmvoorstellingen), de University Extension en de liederavonden, een toenemende diversificatie van de activiteiten. Een aantal nieuwe activiteiten viel onder de noemer van modernisering, andere hielden dan weer rekening met de moeilijke economische situatie. Uitstappen in de directe omgeving en soms wat verder zorgden voor relatief goedkope ontspanning, de aankoop van een filmprojector lokte de jongeren met cinemavoorstellingen en uitgebreide balavonden spijsden de kas. Voor de kinderen werden de verteluurtsjes aangevuld met onder meer poppenspel en gelegenheidsfeestjes. De grote bezielster hiervan was Carmen Maerten, dochter van Richard Maerten en echtgenote van Jan Schepens.

Grote feesten kon de afdeling zich niet meer veroorloven. Toch werd een uitzondering gemaakt voor de huldiging van Julius Boedt, Cyriel Braeckman en Richard Maerten, die in 1932 vijftienvig jaar bestuurslid waren, voor de grote concertvoordracht in het kader van de nationale Peter Benoitherdenking op 5 december 1933 en voor het Willemsfondscongres in augustus 1936, waarop aansluitend een Sabbehuldiging volgde.

In 1940 werd de oorlogsdreiging duidelijk voelbaar en het hoofdbestuur van het Willemsfonds stuurde, met het activisme nog in het achterhoofd, een algemeen richtsnoer naar zijn afdelingen¹. De historische rol van het Willemsfonds in de strijd voor taal en volksoontwikkeling werd er nadrukkelijk in onderstreept, maar de nadruk lag minstens even sterk op de trouw aan de unitaire Belgische staat en aan de monarchie. De gedragslijnen voor de afdelingen werden vrij strikt omschreven en hadden duidelijk de bedoeling om elke vorm van vermenging tussen het Willemsfonds en de Nieuwe Orde tegen te gaan. De Brugse afdeling zou zich gedurende de vier oorlogsjaren strikt aan deze richtlijnen houden. In tegenstelling tot de Eerste Wereldoorlog werd de afdelingswerking gewoon voortgezet: volksvoordrachten, wandelvoordrachten, liederavonden, geleide bezoeken, ledenfeesten en kinderanimatie volgden elkaar traditiegetrouw op. Alles verliep uiteraard wat moeizamer en voor elke activiteit moest voorafgaand de toestemming van de Duitse bezetter worden gevraagd. Sommige voordrachten werden niet toegestaan door de Duitse garnizoenscommandant, avondactiviteiten werden afgelast wegens problemen met verduistering of avondklok, uitstappen vielen weg om veiligheidsredenen en zelfs de activiteiten voor de kinderen, onder meer het poppenspel, botsten van tijd tot tijd op een Duits veto. Met de beschikbare financiën moest voorzichtig worden omgesprongen en nieuwe

¹ Archief van het Willemsfonds Algemeen Bestuur: verslagboek 1940 (Liberaal Archief).

uitgavenposten, zoals de betaling van auteursrechten¹, dwongen zelfs tot een nog grotere spaarzaamheid. Desondanks was de werking succesvol, gezien het hoge ledenaantal.

Na de oorlog drong zich een tijdelijke aanpassing van de werking op. De heropbouw en de voorzichtige manier waarmee opnieuw met de Vlaamse strijd - die andermaal gecompromitteerd uit de oorlog was gekomen - moest worden omgesprongen, zaaiden verwarring in de Brugse rangen. Er werd gepleit voor meer voorlichting en propaganda, waarin de juiste toedracht van de Vlaamse beweging, de waarden van de vrijzinnigheid en de visie van het Willemsfonds binnen een vaderlandslievend kader zouden worden benadrukt. Een intern epuratiecomité, onder leiding van Jan Schepens, Richard Maerten, Albert Claes en Albert Goegebuer, had een lijst opgemaakt van leden die actief waren geweest in het verzet en een lijst van leden die gecollaboreerd hadden. Deze laatsten werden onverbiddelijk aan de deur gezet of in geval van twijfel geschorst. Uiteindelijk ging het hierbij slechts om een tiental leden.

Het liberale karakter van het Willemsfonds lag voor sommigen even moeilijk. De instructies van het hoofdbestuur waren immers overduidelijk geweest en legden een zware, zo niet compromisloze, nadruk op het Willemsfonds als liberale (maar niet partijgebonden) organisatie. Voor sommigen was dit duidelijk een stap te ver. Een groep rond Albert Claes pleitte voor het zoeken naar een alliantie met de socialisten om samen blok te kunnen vormen tegen wat hij de nieuwe “totalitaire vijand” noemde, een eufemisme voor de katholieke partij die volgens hem afstevende op een absolute meerderheid, wat in 1950 het geval werd. Richard Maerten en zijn aanhangers eisten dan weer een totale stopzetting van de politieke rol die het Willemsfonds zich blijkbaar wou aanmeten en een terugkeer naar de zuiver culturele kernopdracht. De verschillende visies vonden elkaar voorlopig in het verdedigen van een gematigd liberalisme. Een reeks voordrachten die onder de noemer *Burgerdeugd* werden gegroepeerd en die de “traditionele vaderlandsche deugden” vanuit Willemsfondsperspectief moesten propageren, dienden voor de verspreiding van deze boodschap. Deze specifieke volksvoordrachten startten op 15 februari 1945 met als eerste spreker Victor Sabbe (*Geesteshoedanigheden in de burgerlijke opvoeding*) en werden vanaf juni 1945 op vraag van de directie overgedaan voor de atheneumstudenten, die in opdracht van het ministerie van Onderwijs een verplichte lessenreeks in burgerdeugd moesten volgen.

Parallel met deze buitengewone voordrachtencyclus (die uiteraard werd aangevuld met bevrijdingsfeesten, huldemomenten voor verzetslui, en dergelijke meer), kwam ook de gewone werking opnieuw op gang. De volksvoordrachten werden hervat op 12 november 1944 met een voordracht door Jan Schepens (*Geschiedenis van België: een humoristische rijmkroniek van Caesar tot Robrecht de Fries*), in december volgde een eerste kerstfeest en in 1945 werden opnieuw een muzieknamiddag, een openluchtfeest, een bal en een wandelvoorstelling aan het gamma toegevoegd. Ook de Julius Sabbepenning werd in december 1945 opnieuw uitgereikt. Voor de kinderen werden de poppenspelvoorstellingen en kinderfeesten heropgestart.

DE BIBLIOTHEEK 1918-1945

¹ De voorloper van SABAM, de NAVEA of Nationale Vereniging van Auteursrecht, was reeds in 1922 opgericht maar Willemsfonds Brugge kreeg pas op het einde van de jaren 1930 voor het eerst te maken met een onderzoek naar de inning van bijdragen. Het betrof hierbij in hoofdzaak de liederavonden, waarvoor rechten moesten worden betaald. In 1944 werd de vraag tot betaling plots acuut, maar de discussie zou pas na de oorlog worden afgerond.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de bibliotheekwerking voortgezet, maar de bibliotheken hadden heel wat schade opgelopen. De bibliotheek van Zeebrugge was tijdens de gevechten vernietigd en moest dringend worden heropgebouwd, in Moerkerke was het bibliotheeklokaal ongeschonden gebleven maar was het boekenbezit een puinhoop en de hulpbibliotheek van Knokke diende te worden uitgebouwd tot een volwaardig filiaal. Gezien het gebrek aan financiële middelen werd hoopvol uitgekeken naar steun van het hoofdbestuur, dat echter evenmin over een goedgevulde kas beschikte.

De bibliotheek te Zeebrugge kende in de jaren na de oorlog een opeenvolging van sluitingen en heropeningen en beëindigde de werking in 1930. Ook het filiaal te Knokke bleef met problemen kampen. Men had wel een gift van Maurice Lippens ontvangen en in 1920 werd een vernieuwd bibliotheeklokaal ingehuldigd, maar er bleef een structureel boekentekort. Dit werd pas in 1930 opgelost toen Knokke haar - reeds lang aangevraagde - rondreizende bibliotheek kreeg. In datzelfde jaar werden ook de boeken van het filiaal te Zeebrugge geërfd. Desondanks sloot de bibliotheek in Knokke als rondreizende bibliotheek van het Willemsfonds Brugge in 1933 haar deuren. De boeken verhuisden naar Beernem, waar in 1934 een filiaal werd geopend.

Inmiddels was de subsidiëring door de overheid uitgebreid, maar daarmee ook de reglementen en voorwaarden waaraan moest worden voldaan. In 1922 werd Richard Maerten als hoofdbibliothecaris vervangen door Julien Caliouw, die het voor de subsidiëtoekenning vereiste diploma bezat. Desondanks bleef Maerten de drijvende kracht achter de bibliotheken. Deze moeilijke situatie werd in stand gehouden tot maart 1924, toen Maerten er de brui aan gaf. Hij vond zijn positie tegenover Caliouw ronduit vernederend maar hij weigerde het bibliotheekexamen af te leggen. Hij nam ontslag als bibliothecaris en op zijn aanbevelen koos het bestuur Georges Hallynck, die zowel Maerten als Caliouw verving. Ter compensatie werd Maerten in 1925 aangesteld tot opzichter van de bibliotheken.

In de praktijk betekende die subsidiëring een kleine vergoeding voor een hulpbibliothecaris per erkend filiaal, een enveloppe voor de aankoop van boeken en de periodieke schenking van boekenpakketten. Ook de stad Brugge koppelde aan de erkenning een bijkomende toelage.

Een eerste inspectie in 1923 door het ministerie was gunstig voor de bibliotheken van Brugge en Knokke. Van de bibliotheek van Sint-Andries was intussen geen sprake meer. Voor Moerkerke echter leverde het ministerie een negatief rapport af. Na het indienen van een nieuwe aanvraag in 1924 kreeg de bibliotheek dan toch een erkenning, die ze in 1931 verloor. In 1935 werd de bibliotheek opgedoekt en de boeken werden overgebracht naar de bibliotheek in Brugge. In 1924 werd een nieuwe rondreizende bibliotheek ingericht in Oostkamp.

Terwijl de filialen heel wat ‘ups and downs’ kenden, nam de bibliotheekwerking te Brugge gestaag toe. In 1932 werd deze met 17.019 uitleningen de grootste bibliotheek van de stad. Het succes was dermate groot dat in 1934 een versterking met vrijwillig bibliotheekpersoneel noodzakelijk was en de lezers zich niet meer dan één keer per week aan de uitleenbalie mochten aanmelden. Datzelfde jaar werd Julien Caliouw als bibliothecaris door Jan Schepens opgevolgd. Een aantal grote schenkingen zorgden intussen voor een uitbreiding van het boekenbezit met enkele duizenden titels¹. Tussen 1936 en 1938 was er ook te Brugge een sterke daling van het aantal ontleningen, die pas zou keren na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Een rechtstreeks gevolg hiervan was de vermindering van de subsidies,

¹ De grootste schenking vond plaats in 1935. Via Paul Noë ontving de bibliotheek immers de 4.000 werken van de bibliotheek van de kring Excelsior. Dit verklaart ook waarom de bibliotheek van het Willemsfonds in de daaropvolgende jaren een zo uitgebreide verzameling Franstalige werken bezat. Een deel daarvan werd in 1936 in bruikleen gegeven aan de Willemsfondsafdeling van Poperinge.

waardoor de bibliotheek stilaan verouderd raakte en haar normale onderhoudswerken en aanvullingen niet langer kon betalen.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog waren dus nog drie bibliotheken actief. De kleine bibliotheek van Beernem werkte vlot en kende een behoorlijk succes, terwijl de Brugse bibliotheek op dat moment aankeek tegen een dalend bezoekersaantal en financiële tekorten. De rondreizende bibliotheek werd in de tweede helft van de jaren 1930 opnieuw geactiveerd maar over haar werking werden geen sporen teruggevonden tot 1940, wanneer ze voorlopig een vaste standplaats te Oostkamp kreeg. Tien dagen na de Duitse inval in Polen (1 september 1939) besliste de afdeling tot de oprichting van een soldatenbibliotheek. Deze opende op 13 oktober in de Langestraat en kende onmiddellijk een groot succes. Aansluitend op deze bibliotheek engageerde de Jeugdkring zich binnen het Werk van het Boek voor den Soldaat, waarbij de kring financiële steun kreeg van de afdeling. Deze activiteit werd tijdens de oorlog voortgezet.

De Duitse bezetting vergemakkelijkte de bibliotheekwerking uiteraard niet. Aangezien de werkingsubsidies grotendeels wegvielen, werd voor niet-Willemsfondsleden een leengeld van tien centiemen (later vijfentwintig centiemen) ingevoerd waardoor de drie bibliotheekfilialen eigen middelen konden verwerven¹. Net zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog steeg het aantal uitleningen pijlsnel, zodat de slijtage aan de boeken onmogelijk kon worden opgevangen. Door de invoering van het leengeld, de subsidies van het ministerie van Onderwijs en de jaarlijkse milde giften van notaris Gabriël Fraeys waren er geen financiële problemen en werd de bibliotheek voor de tweede keer het onbetwistbare middelpunt van de afdelingswerking. In 1942 nam Jan Schepens, wiens gezondheid na zijn opsluiting in een Duitse gevangenis sterk was achteruitgegaan, ontslag als bibliothecaris. Hij werd opgevolgd door Albert Goegebuer.

Het succes van de bibliotheek bracht de afdeling ertoe, op voorstel van Victor Sabbe, ook een meer exclusieve lezersclub te organiseren. Vanaf februari 1943 kon men lid worden van de zogenaamde Keurbibliotheek, waarvoor Willemsfondsleden jaarlijks twintig frank dienden te betalen en niet-leden vijftig frank. De opbrengst hiervan ging integraal naar de aankoop van nieuwe boeken. Keurleden kregen de kans om recente aankopen als eersten te lezen daar deze werken pas een jaar na aankoop naar de volksbibliotheek werden doorgeschoven. Einde 1943 telde deze groep dertig leden. Het bestaan van deze keurgroep riep gemengde gevoelens op. Richard Maerten, bijvoorbeeld, veroordeelde deze elitevorming in de strengste termen, maar Victor Sabbe bleef zijn geesteskind doorheen de vergaderingen verdedigen en haalde voorlopig de bovenhand. Maerten kreeg een compensatie in de vorm van een extra som van 1.200 fr. voor de werking van de volksbibliotheek, maar de discussie rond de keurbibliotheek was daarmee duidelijk niet afgerond. In september 1943 dook intussen een nieuwe en belangrijke concurrent op, met name de stedelijke bibliotheek, die een deel van de lezers naar zich toetrok. De Willemsfondsbibliotheek paste zich echter snel aan deze nieuwe situatie aan en startte met een grotere diversificatie in de aanschaf van boeken: voorlopig werd meer aandacht besteed aan algemeen vormende werken, met de nadruk op geschiedenis en aardrijkskunde. Roger Ryckeman en Gabriël Fraeys financierden het grootste deel van deze vernieuwing.

¹ Deze operatie bracht in 1942 bijvoorbeeld meer dan 3.000 fr. op.

DE JONGERENWERKING 1918-1945¹

De Jonge Wacht van het Willemsfonds werd op 24 november 1920 heropgericht en besloot, met een eerste kern van vijf leden, de vooroorlogse activiteiten gewoon voort te zetten. Op 13 maart 1921 werden de activiteiten met een grote feestavond ingezet. In de loop van dit eerste werkingsjaar volgden nog een toneelvoorstelling en een declamatieavond. De werking bloedde echter na verloop van tijd opnieuw dood en de daaropvolgende jaren zijn gekenmerkt door een opeenvolging van pogingen om een jongerenwerking - vanaf 1934 Jeugdkring geheten - op de been te houden.

In 1937 begon het Belgisch leger met een eerste mobilisatie en een aantal bestuursleden van de Jeugdkring moesten naar hun kazerne vertrekken. Het bestuur werd heringericht en Julien Vincke nam tijdelijk het voorzitterschap op zich. In dat jaar kon een behoorlijk resultaat worden voorgelegd. H. Recoulés, die Vincke intussen was opgevolgd, kon de inschrijving van het zestigste lid melden. Voor de twee daaropvolgende jaren zijn enkel sporadische verwijzingen naar de Jeugdkring terug te vinden.

In 1939 werd een nieuw bestuur gekozen met Carlos Vandevannet als voorzitter. Op 15 mei 1940 hief de Kring zichzelf op maar op 21 september besloot men de werking toch te hervatten. Vandevannet bleef voorzitter. De werking nam tijdens de oorlog een hoge vlucht. In het werkingsjaar 1940-1941 organiseerden de jongeren in totaal 19 voordrachten en met hetzelfde elan werd de hele oorlog door voortgewerkt. In november 1944 telde de Jeugdkring 155 leden en werd het eerste bestuur na de bevrijding samengesteld: Vandevannet bleef voorzitter maar werd korte tijd later opgevolgd door Roger Denorme. Op initiatief van Victor Sabbe begon men eveneens met de voorbereiding van een jongerentijdschrift, waarvoor Jan Schepens de literaire kant voor zijn rekening wou nemen en Albert Claes de politiek-sociologische redactie.

Alfons Van Rollegem stelde voor om vanuit het Willemsfonds ook een politiek strikt neutrale scoutsgroep op te richten die voor een tweede poot van de jongerenwerking zou kunnen zorgen. Het bestuur was dit voorstel zeker genegen maar kwam na een aantal informatierondes tot de conclusie dat op dat moment, naast de katholieke VVKS en VVKM en de door de socialisten gedomineerde FOS, geen plaats was voor een derde scoutsgroep. Het idee werd met spijt afgevoerd.

In de loop van 1945 echter viel de verhouding tussen afdeling en Jeugdkring in het oude stramien. Discussies rond de epuratie binnen de Jeugdkring brachten de samenhang tussen de beide verenigingen opnieuw in het gedrang en Jan Schepens werd door de afdeling afgevaardigd naar het bestuur van de Jeugdkring om er te waken over de Willemsfondsgeest. De werking van de Jeugdkring zelf viel intussen gewoon terug op het vooroorlogse ritme en bleef bestaan uit de traditionele mix van voordrachten en feestavonden.

ENGAGEMENT BUITEN DE AFDELING 1918-1945

Verregaand engagement buiten de afdeling was er in deze periode bijna niet. De afdeling nam frequent deel aan herdenkings- en huldigingscomités of aan manifestaties van derden zoals de 11 julivieringen en de Breydelfeesten, maar nam zelden zelf het initiatief. Willemsfonds

¹ Aangezien voor deze periode geen archiefmateriaal van de jongerenafdeling werd bewaard, steunen de gegevens op de verslagboeken van het Willemsfondsbestuur, op het deelarchief Jan Schepens en op de dagboeknotities van Richard Maerten, Archief van het Willemsfonds Afdeling Brugge (Liberaal Archief).

Brugge ondernam daarentegen wel diverse acties ter ondersteuning van het officieel onderwijs. Naast de uitreiking van prijsboeken en van de Julius Sabbepenning werd actief deelgenomen aan, onder meer, het Kongres van het Officieel Onderwijs en kregen organisaties zoals de Oudleerlingenbond van het Atheneum Brugge en het Boekenfonds der Officiële Scholen financiële steun. In 1937 werd de afdeling lid van de Ligue de l'Enseignement¹.

Op de eerste na-oorlogse algemene vergadering, op 23 februari 1919, besloot de afdeling om zich, samen met de Liberale Vlaamsche Bond, aan te sluiten bij het Vlaamsch-Belgisch Verbond (Algemeen Vlaamsch Verbond vanaf juli 1919). Dit Verbond was opgericht tijdens de Eerste Wereldoorlog en baseerde zich op het Vlaamse minimumprogramma van Frans Van Cauwelaert en Julius Hoste jr. De bedoeling was om een breed Vlaams front te vormen over de partijgrenzen heen en werk te maken van de vervlaamsing van onder meer het onderwijs en de openbare besturen en van de taalkundige opsplitsing van het leger. Richard Maerten werd, op vraag van Julius Hoste en Maurits Sabbe die beiden in het bestuur van het Verbond zetelden, de grote promotor van dit lidmaatschap. Hij moest echter vrij vlug toegeven dat deze eerste poging om tot een gestructureerde Vlaamse overkoepeling te komen, een maat voor niets was. Verzet van de bisschoppen die samenwerking met de antiklerikale liberalen en socialisten principieel verwierpen enerzijds en wantrouwen bij de antiklerikalen die vreesden een aanhangsel te worden van de katholieke Vlaamse beweging anderzijds, betekenden het einde van dit initiatief voor het goed en wel uit de startblokken was².

III. DE PERIODE 1946-2000

LEDEN EN BESTUUR 1946-2000

Deze periode wordt onder meer gekenmerkt door schommelingen in het ledenbestand. Kort na de oorlog werd een absoluut record bereikt met 592 leden in 1948, waarna zich een daling inzette die stabiliseerde rond 450 leden. Naast de vaststelling dat 1948 duidelijk een uitzonderlijk jaar was, speelde hier ongetwijfeld ook een persoonlijke factor mee, een determinant die de gehele na-oorlogse periode zou beïnvloeden. Het overlijden van de gezaghebbende ondervoorzitter Richard Maerten in de zomer van 1950 en van zijn opvolger Gabriël Fraeys - die een van de belangrijkste financiers van de afdeling was geweest - in 1951 liet zich duidelijk voelen op het vlak van ledenwerving. Het bestuur beschikte in die periode gelukkig over een krachtige voorzitter in de figuur van Victor Sabbe (voorzitter van 1937 tot 1958) die het tij kon doen keren. In 1955 begon een nieuwe groei, en in 1959 bereikte men opnieuw 553 leden. Het plotse overlijden van Victor Sabbe in 1958 had een negatieve invloed op het ledencijfer en vanaf 1960 kwam een onstuitbare afkalving van het ledencijfer op gang.

¹ De Ligue de l'Enseignement of de Onderrichtsbond was reeds in 1864 opgericht en werd de belangrijkste drukingsgroep van het officieel onderwijs. Volgens de bestuursverslagen wou de afdeling, ondanks haar onvoorwaardelijke steun aan het initiatief, pas lid worden zodra de Ligue zich ertoe verbond om haar publicaties ook in het Nederlands uit te geven, wat pas in 1937 gebeurde.

² Zie o.m.: De Schryver, Reginald en Vandeweyer, Luc, "Algemeen Vlaamsch Verbond" in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Lannoo, 1998, dl. 1, pp. 262-263.

In deze periode verschoof de interesse van het grote publiek immers naar nieuwe recreatiemogelijkheden, de concurrentie voor het verenigingsleven in het algemeen werd steeds groter en het sociaal-cultureel verenigingsleven in het bijzonder kwam onder steeds zwaardere druk te staan. De “leegloop” van het verenigingsleven liet zich ook in het Brugse Willemsfonds voelen, maar de afdeling kon desondanks goed stand houden. De afdeling Brugge verloor ook leden aan de nieuw opgerichte of heropgerichte afdelingen in de Brugse regio (o.m. Knokke, Heist-Duinbergen, Torhout, Blankenberge).

Voorzitter Alfons Van Rollegem (1959-1966) zag het ledenbestand dalen tot 440¹ en onder zijn opvolger Norbert De Maesschalck (1967-1977) kende het ledenaantal eerst een daling tot 200 in 1971, om daarna terug te stijgen tot 318 (waardoor Brugge toen de derde grootste afdeling was, na Gent en Brussel) op het einde van zijn voorzitterschap. Jan Beirens (1977-1983) kon in 1979 het jaar nog afsluiten met 320 leden, maar daarna verloor de afdeling andermaal leden (206 in 1982). Het aantreden van Ernest Schepens (1984-1996) zorgde voor een nieuwe bloeiperiode en in 1988 werd opnieuw de kaap van de 500 leden overschreden en werd de afdeling de op één na (Gent bleef met 650 leden koploper) grootste in Vlaanderen. Het ledenaantal stabiliseerde zich nadien op om en bij de 300 leden. Het ontslag van de gedreven en zowel bezielde als bezielende Ernest Schepens in 1996 en zijn overlijden in 1997 had een vanzelfsprekende invloed op het ledenaantal dat zakte tot 195 in 1998. Voorzitter Vincent Spruytte (1996-2000) kon het tij niet keren. In 2002 telde Willemsfonds Brugge weliswaar opnieuw 222 leden. Inmiddels werd in 2001 Spruytte opgevolgd door Paula Schepens, de eerste vrouwelijke voorzitter van het Brugse Willemsfonds.

ACTIVITEITEN BINNEN DE AFDELING 1946-2000²

De heropbouw na de Tweede Wereldoorlog vergde heel wat energie en vanaf 1946-1947 had dit ook zijn gevolgen voor de Brugse Willemsfondsafdeling. De aanwezigheid op de activiteiten, en in het bijzonder op de volksvoordrachten, nam gevoelig af. Desondanks behield de afdeling haar gewone werking en overbrugde de moeilijke periode. Een Sabbeherdenking op 10 februari 1946 met Julius Hoste jr. als spreker en een voordracht van Hans Van Werveke over *Jacob van Artevelde* veertien dagen later zetten de werking terug op de sporen. De voordrachten over de “Burgerdeugd” werden voorlopig geschorst, wat door secretaris Claes in een verslag van 30 mei 1946 plastisch werd verklaard door een “gemis aan kolen en belangstelling”. Dit betekende het feitelijke einde van de aan de oorlog gekoppelde werking³.

In een poging om het aantal belangstellenden op te trekken, organiseerde de afdeling vanaf 1946-1947, met succes, dia- en filmvoorstellingen, afgewisseld met voordrachten, uitstappen, wandelvoordrachten en tentoonstellingen. Ook inhoudelijk werd over de voordrachten nagedacht en op de algemene vergadering van juli 1947 werd een ideologisch debat georganiseerd. Het centrale thema dat decennialang de afdeling had geïnspireerd, “Volksverheffing via de moedertaal”, werd minder benadrukt en het bestuur wilde zijn aandacht meer richten op het thema van de vrijheid. Een ietwat duale visie op het streven van de Vlaamse beweging was hieraan uiteraard niet vreemd. Het Willemsfonds bleef achter de

¹ Het overlijden van Roger Ryckeman op 16 december 1961 speelde hierbij, gezien zijn invloed en zijn centrale rol bij de ledenwerving, eveneens een belangrijke rol.

² De historische van de werking steunt integraal op de jaarverslagen van de afdeling (Archief van het Hoofdbestuur van het Willemsfonds) en de verslagboeken, losse verslagen en briefwisseling van de afdeling, aangevuld met de dagboeken van Richard Maerten en het deelarchief van Jan Schepens (Archief van het Willemsfonds afdeling Brugge), beide bewaard in het Liberaal Archief.

³ De volksvoordrachten rond het thema Burgerdeugd zelf werden desondanks voortgezet tot 1949. Ze werden echter dikwijls verpakt als een gewone voordracht en bespeelden ook de meer actuele thema's.

Vlaamse eisen staan, maar wou tezelfdertijd duidelijk afstand nemen van het door collaboratie gekenmerkte Vlaams-nationalisme. Het expliciet erkennen van de unitaire en ondeelbare staat was dan ook belangrijk en zou dit nog lange tijd blijven. Om dezelfde reden besloot het bestuur in 1950 het Davidsfonds niet na te volgen in zijn pogingen om afdelingen op te richten in Frans-Vlaanderen, een volgens Maerten gevaarlijke visie die steunde op activistische ideeën en ouderwetse romantiek.

Als hulde aan Richard Maerten werd in 1948 het Richard Maertenfonds opgericht met Alfons Van Rollegem als eerste voorzitter. Doel van dit fonds was het stimuleren van de kennis van het Nederlands in de officiële middelbare scholen van Brugge. De werking breidde later uit naar geheel West-Vlaanderen en was op die wijze een aanvulling op de uitreiking van de Julius Sabbepenning.

Op 11 april 1948 vierde de afdeling haar vijfenzeventigste verjaardag met onder meer Julius Hoste jr. en nationaal voorzitter Oscar Van Hauwaert als sprekers. Vijftig leden kregen diezelfde dag een diploma voor vijftwintig jaar onafgebroken lidmaatschap.

De vernieuwde werking werd duidelijk gesmaakt door het Willemsfondspubliek en kende gedurende verschillende jaren weinig koerswijzigingen. Er vond enkel een discussie plaats over de organisatie van de voordrachten op zondag. De toenemende concurrentie van sportmanifestaties en bioscoop- of schouwburgbezoek deed uitkijken naar een alternatief voor de zondag. De zaterdag werd door het bestuur ongeschikt geacht omdat het niet tussenbeide wenste te komen in de “kuislust van de huisvrouwen”¹. Een referendum moest voor een oplossing zorgen en in 1953 werden de voordrachten op maandagavond ingericht. Ook voor de kinderen werden de traditionele activiteiten, zoals poppenspel, toneel en kinderfeesten, voortgezet, meestal onder leiding van Carmen Maerten en met de steun van de Jeugdkring of, bij uitzondering, van de Liberale Jonge Wacht.

Het plotse overlijden van Victor Sabbe in februari 1958 liet zich ook op het vlak van de bestuurswerking voelen. Op voorstel van Jan Schepens werd Van Rollegem de nieuwe voorzitter en Albert Claes werd de nieuwe ondervoorzitter. Aanvankelijk volgde men het bestaande stramien, maar de afdeling kampte met een dalende aanwezigheid op activiteiten (én op bestuursvergaderingen) en een reorganisatie drong zich op. In 1961 werd het huishoudelijk reglement uit 1897 gemoderniseerd, met als meest opvallende wijziging de uitbreiding van het bestuur van negen naar negentien leden. Men was ervan overtuigd dat, hoe meer leden rechtstreeks bij het bestuur zouden betrokken worden, des te groter het engagement en het mobiliserend effect zouden zijn².

De afdeling speelde ook meer in op de actualiteit en organiseerde in 1962 een eerste groot forumgesprek waarop Hans Van Werveke en Leo Schalckens het taalvraagstuk en de Brusselse situatie becommentarieerden. Om vooral de jongeren terug te lokken werd tevens gestart met een filmclub. Tezelfdertijd werd, weliswaar met enige tegenzin, nauwer contact gezocht met het bestuur van de PVV-Brugge, waarin het Willemsfonds op vraag van Albert Claes een eigen vertegenwoordiger (Herman Sabbe) kreeg. Hierbij werd gehoopt om via de partij meer interesse voor de Willemsfondsactiviteiten op te wekken, maar voorlopig haalde ook dit weinig uit. Ondanks het hoge ledenaantal (nog steeds meer dan 500), waren op de activiteiten in de beginjaren '60 gemiddeld tussen de dertig en de honderd aanwezigen. Van

¹ Verslag van de bestuursvergadering van 26 augustus 1952, Archief van het Willemsfonds afdeling Brugge: verslagboek 1952-1962 (Liberaal Archief).

² Een eerste voorstel sprak over eenentwintig leden, wat echter zowel door een meerderheid binnen het Brugse bestuur als door het hoofdbestuur als belachelijk en overdreven van de hand werd gewezen.

Rolleghem vroeg van zijn bestuur een grotere inzet en wegens het uitblijven van een positieve evolutie ontsloeg hij in februari 1965 zes van de negentien bestuursleden. Nog geen jaar later viel het bestuur in twee fracties uiteen over de visie op de toekomstige werking van het Willemsfonds. De groep rond Van Rolleghem pleitte nog steeds voor een zuiver culturele invulling, terwijl Vrielynck, Opstaele en De Maesschalck al langer gewonnen waren voor een bredere aanpak met aandacht voor een vrijzinnig-liberaal engagement. In maart 1966 stapte Van Rolleghem op. Albert Claes nam tijdelijk het voorzitterschap over en zocht een oplossing. Op 7 november 1966 nam Norbert De Maesschalck het voorzitterschap op zich, wat bevestigd werd door de algemene vergadering van 3 maart 1967. Parallel hiermee begon, met onder meer Ernest Schepens, een verjonging van het bestuur.

Desondanks bleef de belangstelling dalen en sommige bestuursleden pleitten voor het stopzetten van de voordrachten - die volgens hen uit de tijd waren - en volop de kaart te trekken van uitstappen en bezoeken aan evenementen. Anderen wensten alle energie te bundelen in de bibliotheekwerking. Daarnaast werden de contacten met de Brugse PVV opgedreven in de hoop daar nieuwe en vooral jongere leden te kunnen rekruteren. De malaise hield echter aan en in november 1971 meldde De Maesschalck in een brief aan het hoofdbestuur de voorlopige stopzetting van alle activiteiten, met uitzondering van de bibliotheekwerking, en stelde het voortbestaan zelf van de afdeling ernstig in vraag. Kleine successen hielden de afdeling echter in leven en in de loop van 1972 werden de activiteiten voorzichtig hervat. Binnen het bestuur bleef het echter rommelen. In juni 1972 nam een misnoegde Robert Vrielynck ontslag, in 1974 gevolgd door de bestuursleden Werbrouck, Van Hove en Monnier. Ook voorzitter De Maesschalck kondigde zijn ontslag aan zodra een opvolger werd gevonden. Hij werd opgevolgd door Jan Beirens in mei 1977. Onder zijn bestuur bleef de afdeling haar traditionele activiteiten met gematigd succes voortzetten, maar vooral de voordrachtavonden hadden het moeilijk. Opnieuw werd onder druk van Albert Claes en André Opstaele nadrukkelijk gepleit voor nauwere samenwerking met de liberale verenigingen, zowel op het vlak van de ledenwerving als van de huisvesting. De verhuis van de PVV van het Poortershof naar de Saaihalle dwong het Willemsfonds immers om een nieuw samenwerkingsverband uit te werken aangezien de afdeling nooit op eigen houtje de lokalen in het Poortershof kon betalen. In de loop van 1981 en 1982 verhuisden de activiteiten naar de Saaihalle.

In 1981 begon de afdeling, vooral met het oog op de ledenwerving, met de uitgave van een eigen trimestrieel blad. Initiatiefnemers en eerste redactieleden waren Jacques Neyts, Jan Beirens en Marc Willems. Kort daarna werd de redactie uitgebreid met Ernest Schepens en Ronny Bonte. *'t Brugs Uilke* werd gratis toegezonden aan de leden, werd verkocht aan derden en bevatte naast een agenda met de Willemsfondsactiviteiten ook artikelen over de Brugse geschiedenis en over cultuur in brede zin. Vanaf 1984 werden ook de teksten van de vier jaarlijkse voordrachten opgenomen.

In 1983 laaide de onenigheid binnen het bestuur opnieuw op. Ernest Schepens nam het voorzitterschap ad interim over om de continuïteit te verzekeren en op een bestuursvergadering in december 1983 werd hij uiteindelijk in deze functie bevestigd. In 1984 begon de afdeling aan een nieuw leven. Schepens werkte een vast activiteitschema uit met jaarlijks vier voordrachten, een concert en een tentoonstelling, aan te vullen met gelegenheidsactiviteiten. De Julius Sabbepenning werd opnieuw uitgereikt en de afdeling nam weer deel aan activiteiten van derden, zoals de 11 juliviering. Deze ommekeer weerspiegelde zich ook in de ledenwerving en in oktober 1984 was de afdeling opnieuw de vierde grootste in

Vlaanderen, na Gent, Brussel en Antwerpen. In de daaropvolgende jaren zette de groei door en nam het aantal activiteiten en het aantal leden evenredig toe.

't Brugs *Uilke* bewees een efficiënt wervingsinstrument te zijn en in dezelfde lijn besloot het bestuur in 1987 een publicatie over Julius Sabbe voor te bereiden¹. De ledenwerving via de partij werd op een lager pitje gezet. De afdeling kreeg in 1993 weliswaar opnieuw het aanbod om een vertegenwoordiger af te vaardigen naar de bestuursvergaderingen van de lokale VLD, maar wees dit af. Schepens riep hiervoor een besluit van Julius Sabbe uit 1906 in, waarin een rechtstreekse band tussen Willemsfonds en politiek werd verworpen. Datzelfde jaar besloot de afdeling rond een jaarthema te werken, met name de rol van Brugge als centrum van de West-Vlaamse regio. Onder de titel *Brugge is meer dan Brugge: bespiegelingen van een rebel*, bracht Schepens een visionair maar hard beeld van de toekomst van West-Vlaanderen op zowel economisch, cultureel als sociaal vlak naar voor. De plotse heropleving van de strijdbaarheid van het Willemsfonds bracht velen van hun stuk maar oogstte tezelfdertijd veel bewondering. De nota van Schepens werd het gespreksonderwerp bij uitstek op de gemeenteraad en dwong vele politici en ondernemers tot het opnieuw evalueren van hun toekomstplannen voor de stad en de provincie.

Twee jaar later kwam het Willemsfonds zelf voor een reorganisatie te staan. Door het nieuwe decreet op de culturele verenigingen van 19 april 1995 diende het Willemsfonds Nationaal Bestuur minstens honderd twintig afdelingen te tellen. De oprichting van nieuwe afdelingen werd dus prioritair. De Brugse afdeling werkte een alternatieve piste uit die erin bestond onderafdelingen te verzelfstandigen tot thema-afdelingen en die rechtstreeks bij het Willemsfonds te laten aansluiten. Als eerste kwam hiervoor de Julius Sabbe Studiekring in aanmerking en Ernest Schepens nam aanvankelijk het voorzitterschap ervan op zich.

In januari 1996 kreeg de afdeling een zware klap te verwerken. Schepens had reeds in maart 1995 zijn ontslag als voorzitter aangekondigd maar de hoop dat hij op dit ontslag zou terugkomen, was blijven leven. In december bleek die hoop ijdel te zijn geweest en begon de zoektocht naar een opvolger en uiteindelijk werd Vincent Spruytte bereid gevonden het voorzitterschap op zich te nemen.

Spruytte ging nog een stap verder dan Schepens in de actualisering van de themata waarrond de afdeling werkte maar handhaafde wel de traditionele culturele activiteiten. Het meest opvallend was de introductie van de filosofieavonden², waarin telkens een of meer sprekers een aanzet tot debat gaven en de aanwezigen achteraf een eigen inbreng konden hebben. Het doel van deze avonden, die in 1996 van start gingen, was de studie van de band tussen de liberale traditie en actuele maatschappelijke vragen in soms heel brede zin. Thema's als burgerdemocratie, participatierecht of fundamentele mensenrechten werden afgewisseld met debatten over het superioriteitsgevoel van de mens in de context van de eindeloze kosmos. De afdeling richtte zich hierbij tot een veel breder publiek dan enkel de leden. Alle liberale organisaties werden aangeschreven en ook niet-liberalen werden nadrukkelijk uitgenodigd; samenwerking met bijvoorbeeld het Vermeylenfonds werd evenmin geschuwd.

Op 19 september 1998 werd het 125-jarig bestaan van de afdeling gevierd met een nationale ledendag in Brugge. Twee jaar later nam Vincent Spruytte ontslag als voorzitter en werd hij opgevolgd door Paula Schepens.

¹ Deze publicatie werd pas negen jaar later uitgebracht in samenwerking met het Liberaal Archief: Schepens, Ernest en Pareyn, Luc (red.), *Julius Sabbe en de herleving van Brugge*, Gent, Liberaal Archief, 1996, 204 p.

² De idee was reeds gegroeid onder Schepens, doch deze had steeds de boot afgehouden omdat hij de filosofieavonden als een té elitaire activiteit beoordeelde. Eenmaal de bestuursbeslissing genomen, legde Schepens er zich zonder rancune bij neer en trad reeds het eerste jaar op als spreker (24 januari 1997, *De politieke cultuur van de moderniteit*). Zie hiervoor o.m. Catry, Christophe, "Een avondje filosofie met het WF-Brugge", in *Galm*, jg. 14, nr. 2, 1997, p. 7.

DE BIBLIOTHEEK 1946-2000

De bibliotheekafdeling had tijdens de Tweede Wereldoorlog een ongelooflijk succes gekend, maar zag zijn werking in de naoorlogse jaren achteruit gaan. Het aantal uitleningen in 1945 (14.000) zakte op een jaar tijd naar iets meer dan 11.000 en onder impuls van bibliothecaris Maurice Vandenbroucke en van Gabriël Fraeys werd onmiddellijk begonnen met de modernisering van de bibliotheek. Fraeys was bereid de vernieuwing van het boekenbestand te bekostigen en het bestuur beloofde uit te kijken naar een nieuw en vooral geschikter lokaal. Ondertussen konden maatregelen allerhande (van het aan huis bezorgen van de boeken tot aan uitwisselingssystemen met andere Willemsfondsbibliotheken) de situatie niet ten goede keren. Vandenbroucke gaf in 1948 ietwat teleurgesteld de fakkel door aan de nieuwe bibliothecaris Albert Goegebeur, die in 1952 werd opgevolgd door André Demeyer. Ook op administratief vlak kreeg de bibliotheek het intussen steeds moeilijker. Het omgaan met onder meer de subsidie- en erkenningsvereisten groeide het bestuur regelmatig boven het hoofd. In juli 1951 dook een nieuw probleem op: de steekkaartencatalogus voldeed niet aan de normen van het ministerie, met als gevolg dat de afdeling verplicht werd een nieuwe catalogus op te maken, gecombineerd met een opgelegde thematische indeling en nummering binnen de bibliotheek. Dit werk nam bijna drie jaar in beslag en werd in 1954 afgerond. De opgelegde modernisering wierp echter vruchten af en in de loop van de jaren 1950 steeg het aantal lezers merkbaar. In 1956 kon opnieuw gedacht worden aan uitbreiding en te Sint-Kruis werd de Vrije Volksbibliotheek van het Willemsfonds opgericht. Met de steun van het Algemeen Bestuur, die een rondreizende bibliotheek ter beschikking stelde, werd de nieuwe bibliotheek ingericht en boekengiften van onder meer Het Laatste Nieuws en het Algemeen Nederlands Verbond zorgden voor een snelle uitbreiding. Vanaf 1960 kreeg Sint-Kruis zware concurrentie van de lokale socialistische volksbibliotheek en in juni 1963 werden de deuren definitief gesloten.

In Brugge zelf nam André Demeyer intussen ontslag als bibliothecaris en Werner Timmerman volgde hem op 1 januari 1959 op, vanaf 1960 bijgestaan door Fernand Vanpachtenbeke, die Timmerman opvolgde in 1963.

Inhoudelijk werd de bibliotheek in de jaren 1960 flink bijgespijkerd. Naast de traditionele aankopen werd, op vraag van de leden, steeds meer budget voorzien voor de aankoop van kunstboeken en vooral van jeugdboeken, twee categorieën die tot dan slechts pover vertegenwoordigd waren. Voor de jeugdboeken, waarmee de bestuursleden zelf minder affiniteit hadden, werd beroep gedaan op een externe verantwoordelijke in de persoon van Simonne Claes-Van Waes.

Het bibliotheeklokaal in het Zwart Huis werd intussen te klein. De leeszaal was reeds opgeofferd om plaats te maken voor meer boekenkasten, maar de limiet was duidelijk overschreden en de zoektocht naar een nieuw lokaal kon opnieuw beginnen. De verkoop van het Zwart Huis in 1964 noopte het bestuur tot versnelde actie. De eigenaar had immers niet veel op met de bibliotheek en liet niets achterwege om het Willemsfonds op stang te jagen. Het duurde echter nog tot de winter van 1968 voor een andere locatie werd gevonden en de bibliotheek kon verhuizen naar de Boomgaardstraat. Het aantal ontleningen steeg onmiddellijk en via de verkoop van steunkaarten poogde men de financiële slagkracht van de bibliotheek nog te verhogen om de concurrentie met de stadsbibliotheek beter aan te kunnen. Deze heropleving bleek echter weer eens tijdelijk te zijn en bij het begin van de jaren 1970 kende de bibliotheek opnieuw grote problemen: achterstand in de uitbetaling van de subsidies bracht de bibliotheek op de rand van het bankroet en omdat er minder nieuwe werken konden

worden aangekocht, liep het lezersaantal terug. In 1974-1975 keerde de trend. De bibliotheek verhuisde naar het Poortershof en leek opnieuw aan het begin van een bloeiperiode te staan. Diverse voorstellen van het stadsbestuur (o.m. in 1976 en in 1982) om de stadsbibliotheek en de Willemsfondsbibliotheek te laten samensmelten werden dan ook afgewezen. Het stadsbestuur was immers bereid om de Willemsfondsbibliotheek te gebruiken als basis voor een nieuwe stadsbibliotheek in Sint-Pieters, waarbij deze bibliotheek de naam Jan Frans Willems zou krijgen en onder leiding zou komen van Fernand Vanpachtenbeke. Het voorstel werd verworpen, maar aangezien het Poortershof moest worden ontruimd, besloot men de boeken te verhuizen naar de kelders van de woning van mevrouw Proot aan de Steenhoudersdijk. Albert Claes nam de kosten van deze verhuizing op zich maar deze oplossing was slechts tijdelijk. In 1986 werd duidelijk dat door het nieuwe bibliotheekdecreet het onafhankelijke voortbestaan van de Willemsfondsbibliotheek onmogelijk zou worden. Om een opsorping van de bibliotheek door de stadsbibliotheek te vermijden, werd een plan goedgekeurd om de boeken integraal over te maken aan de Rijksmiddelbare School II van Brugge waar bestuurslid Eric Gruwez verantwoordelijk was voor de mediatheek. Datzelfde jaar nam Fernand Vanpachtenbeke, bibliothecaris sinds 1963, ontslag en werd voorlopig opgevolgd door Pieter Keereman. Problemen met de toegankelijkheid van de bibliotheek buiten de schooluren werden een belangrijk knelpunt en Albert Claes drong nogmaals aan op een overdracht aan de stad, waarbij de Willemsfondsbibliotheek misschien een afzonderlijk filiaal van de stadsbibliotheek kon worden. Ook dit bleek echter niet haalbaar te zijn en uiteindelijk werd de geschiedenis van de meer dan honderd jaar oude bibliotheek afgesloten met een eervol compromis. De collectie verhuisde in 1988 naar het stedelijk filiaal in het cultureel centrum De Dijk in Zeebrugge, dat werd omgedoopt tot de Jan Frans Willemsbibliotheek, waar Keereman tot bibliothecaris werd aangesteld.

DE JONGERENWERKING 1946-2000

Na de oorlog werd Carlos Vandevannet als voorzitter opgevolgd door Roger Denorme, die zo vlug mogelijk de normale werking van de jeugdkring wou hervatten. Twee klassieke knelpunten staken echter onmiddellijk de kop op, met name de nadruk op de klassieke Willemsfondsactiviteiten en op het liberale karakter van het Willemsfonds. Richard Maerten verweet de jongeren teveel aandacht te hebben voor ontspanning en vertier¹ en te weinig voor hulp bij culturele activiteiten van de afdeling (zoals de bibliotheekwerking). Het bestuur eiste bovendien een ondubbelzinnige verklaring van gehechtheid aan het politieke liberalisme. De jongeren stonden echter op hun eis om politiek ongebonden te kunnen werken en dit gekibbel leidde onvermijdelijk tot een nieuwe inzinking in de werking. In juli 1947 zag het afdelingsbestuur zich genoodzaakt om de leiding over de jeugdkring zelf in handen te nemen². In samenwerking met de voorlopige jongerenvoorzitter Pierre Vandeputte werd, zonder veel resultaat, een nieuwe rekruteringscampagne gestart in het atheneum en in de overige Brugse officiële middelbare scholen. Het was wachten tot 1955 wanneer onder leiding van Robert Vrielynck en Julien Paret een hernieuwde Jeugdkring werd opgericht met Paul Arits als voorzitter. Na een jaar werking had de jeugdkring opnieuw tachtig leden. Tot grote tevredenheid van het bestuur verliep alles vlot, maar het vuur raakte vlug gedoofd en het werd wachten op een nieuw bestuur. In 1958 werd Arits opgevolgd door Fernand Moeykens en in de winter van 1959 kwam de werking op dreef. De jongeren bleven het echter heel moeilijk

¹ De jeugd “kan dansen, dat is alles”, terwijl ze het veeleer “een eer” zou moeten vinden om te kunnen helpen in de bibliotheek, cfr. het verslag van de bestuursvergadering van 20 maart 1946.

² Op 1 augustus 1947 bleken slechts 2 van de 82 leden van de Jeugdkring hun jaarlijkse bijdrage te hebben betaald, cfr. het verslag van de bestuursvergadering van 1 augustus 1947.

hebben met het politiek-ideologische profiel van het Willemsfonds. In november ruilden ze tot grote ergernis van het afdelingsbestuur het Zwart Huis voor een achterzaal van café Batavia. Om een zoveelste breuk tussen afdeling en Jeugdkring te voorkomen, werd, onder impuls van Ernest Schepens en Fernand Vanpachtenbeke, in de loop van 1960 een *modus vivendi* gevonden, waarbij vooral de afdeling verplicht werd water bij de wijn te doen en de Jeugdkring een zekere vrijheid te geven, op voorwaarde dat deze opnieuw een ondersteunende rol naar de afdeling toe voor zijn rekening nam en de zaal Batavia verliet. Deze episode had voor de Jeugdkring echter op minstens één terrein positieve gevolgen. Kersvers Jongerenvoorzitter Ernest Schepens kon in 1961 met gepaste fierheid het honderd vijftigste lid inschrijven en verkreeg via Adriaan Verhulst vanaf 1962 een rechtstreekse subsidiëring door het Willemsfonds-hoofdbestuur. In 1962 startte de onvermoeibare Schepens met het jongerenblad *Stoot* dat zich vooral richtte op de leerlingen van de Brugse officiële scholen en uiteraard ledenwerving als hoofddoel had. In 1963 liep het aantal abonnementen reeds op tot vierhonderd twintig en met de steun van de moederafdeling kon het blad zich voorlopig handhaven.

In juni 1963 trad het volledige jeugdbestuur af en Nico Mertens volgde Schepens op als voorzitter. De nadruk lag nu meer op toneelvoorstellingen en tentoonstellingen, die meestal plaatsvonden in de Korrekelder. De volksvoordrachten bleven behouden maar kwamen op het tweede plan terecht. Net zoals bij de moederafdeling sloeg echter een zekere moeheid toe en om de Jeugdkring toch in leven te houden, werden hun leden in de moederafdeling geïntegreerd en werden gezamenlijk activiteiten georganiseerd. Het jongerenbestuur bleef niettemin bestaan, onder meer omdat de afdeling niet graag de subsidies van de Jeugdkring en de zetel in de Jeugdraad wou verliezen. Ook achtte men het opportuun om alle opties open te houden, zodat een eventuele nieuwe Jeugdkring een makkelijker start zou hebben. Deze constructie was echter niet naar de zin van de jongeren zelf, die Ernest Schepens als woordvoerder naar het bestuur zonden, met een patstelling als resultaat: de Jeugdkring kon niet meer autonoom opereren maar weigerde zich aan te sluiten bij de moederafdeling. Het eindresultaat van deze discussie was andermaal de ontbinding van de Jeugdkring. In november 1985 werd de Jeugdkring onder leiding van Roel Sabbe en Vincent Spruytte heropgericht en in 1986 volgden de eerste activiteiten: drie debuutconcerten, een voordracht en een zomercursus informatica. De Jeugdkring gaf hierbij wel zijn onafhankelijk statuut op en werd een onderafdeling van het Brugse Willemsfonds. In de daaropvolgende jaren nam het aantal activiteiten toe, weliswaar steeds sterker verstrengeld met de activiteiten van de moederafdeling. Met het overlijden van Roel Sabbe kwam een einde aan de werking van de Jeugdkring.

ENGAGEMENT BUITEN DE AFDELING 1946-2000

Net zoals in de vorige perioden nam de afdeling deel aan diverse manifestaties van derden. In het eerste decennium na de oorlog nam men onder meer deel aan huldigingen en herdenkingen overal te lande, aan de Brugse 11 julfesten, aan de uitstappen van het Provinciaal Verbond van het Willemsfonds West-Vlaanderen en occasioneel aan een viering van de nationale feestdag. Politiek gevoeliger manifestaties, zoals de 1 mei-stoet waarvoor het Van Gheluwe's Genootschap opriep, werden meestal gemeden. In de daaropvolgende decennia werd men daarin soepeler. In 1960, bijvoorbeeld, nam de Jeugdkring, op initiatief van Ernest Schepens en met de instemming van het volledige bestuur, actief deel aan een

grote manifestatie tegen het antisemitisme en in 1963 kreeg de Jeugdkring de toestemming om zich aan te sluiten bij het Brugse Anti-Atoommars Komitee.

Ook op het vlak van de Vlaamse Beweging bleef de afdeling zich engageren. In oktober 1954 steunde de afdeling eenstemmig de petitie van het Liberaal Vlaams Verbond betreffende de Vlaamse belangen in Brussel en een maand later ging het bestuur samen met het Vermeyleylenfonds, het Lode Zielensfonds en het Davidsfonds aan tafel zitten om de Brugse steun aan een nationale petitie tegen de talentellingen te organiseren. Tussen 1956 en 1958 volgden verschillende protestbrieven en andere acties naar aanleiding van de taaltoestanden in Belgisch-Kongo en in 1959 sloot de afdeling zich aan bij het Brugse Actiecomité Brussel en Taalgrens.

In 1959 werd de Brugse Cultuurraad opgericht. Ondanks de weerstand van Alfons Van Rollegem kon Roger Ryckeman het bestuur overtuigen aan te sluiten, met als belangrijkste argument dat het lidmaatschap expliciet bleef voorbehouden aan de culturele verenigingen en niet aan de politieke fracties. Pas in januari 1980 werd van de deelnemende verenigingen een expliciete verklaring betreffende hun strekking geëist. Het afdelingsbestuur opteerde na een lange discussie voor humanistisch-vrijzinnig en wijsgerig liberaal, waarbij nadrukkelijk afstand werd genomen van het partijpolitiek liberalisme.

Op onderwijsvlak was de afdeling, naast de inspanningen die ze verrichtte via de Julius Sabbepenning en het Richard Maertenfonds, ook actief in het Actiecomité ter Bevordering van het Rijksonderwijs te Brugge. Daarin zetten liberalen en socialisten zich vanaf 1955 in voor de verdediging en de promotie van het officieel onderwijs. In de jaren 1990 zetelde Gretel Lormans als vertegenwoordiger van de afdeling in de participatieraad van het BUSO (Jeruzalemstraat) en Jacques Neyts in de participatieraad van de Stedelijke Academie voor Schone Kunsten. In 1995 tenslotte zorgde het bestuur voor een permanente aanwezigheid in de Lokale Raad van het Gemeenschapsonderwijs in de persoon van Jacques Neyts.

Het Willemsfonds Brugge had in deze periode ook een heel belangrijk aandeel in de oprichting van of de steun aan diverse andere West-Vlaamse Willemsfondsafdelingen. Op de bestuursvergadering van 6 maart 1946 wierp Carlos Declercq reeds de oprichting van een afdeling in Blankenberge op tafel, maar ving bot. In 1958 besliste het bestuur opnieuw een poging te doen om de Blankenbergse afdeling op de sporen te krijgen en in december 1960 werd beslist hiervoor steun te verlenen aan het initiatief van de Blankenbergenaar Alfred Pauwels.

Op vraag van het Algemeen Bestuur richtte het Brugse Willemsfonds in 1958 een onderafdeling op in Zeebrugge. Onder de leiding van Jozef Claes, Raoul Hoornaert en René Vergracht werd in een recordtempo een goed functionerende afdeling uitgebouwd. Een eerste voordracht vond plaats in het "Ship Hotel" te Zeebrugge en kende een gigantisch succes. In 1959 telde de onderafdeling reeds honderd leden en in mei van datzelfde jaar verwierf ze haar autonomie.

Ook de afdeling Koekelare - opgericht in 1935 met de steun van onder meer Albert Maertens, Arthur Six en Gabriël Fraeys - kreeg meer dan gewone aandacht. Het was vooral de Brugse Jeugdkring die goede contacten aanknoopte met haar Koekelaarse evenknie. Wederzijdse bezoeken ter gelegenheid van activiteiten volgden elkaar doorheen de jaren op. In 1963 kwam die Jeugdkring in moeilijkheden en ondanks de inzet van de toenmalige Brugse jongerenverantwoordelijken Ernest Schepens en Robert Vrielynck werd geen oplossing gevonden. De Koekelaarse Jeugdkring van het Willemsfonds werd nog datzelfde jaar ontbonden.

De aandacht voor Brugge-Zeehaven was in deze periode prominenter dan ooit. De belangrijkste spreekbuis was de Julius Sabbe Studiekring, die echter een zeer wisselend succes kende. In 1946 organiseerde deze kring een Sabbeherdenking in de Brugse stadsschouwburg, waarbij muziek van Peter Benoit op tekst van Julius Sabbe uitgevoerd werd door het koor en orkest van de BRT. De daaropvolgende jaren echter kwam de kring slechts occasioneel samen. Vanaf 1957 kwam in de bestuursvergaderingen de havenproblematiek opnieuw uitgebreid aan bod. De toenemende tonnenmaat van de schepen zorgde immers voor een snel groeiend belang van de haven van Zeebrugge ten nadele van Antwerpen. De afdeling besloot om een nieuwe grote havencampagne in gang te steken en zo de historische rol van het Willemsfonds te bevestigen. Maar ook het verhaal van 1907 werd heropgevoerd: in de plannen voor de viering van vijftig jaar zeehaven had het stadsbestuur geen plaats voorzien voor de belangrijke rol die het Willemsfonds had gespeeld en de afdeling werd bij de organisatie gewoon genegeerd. De reactie van het bestuur liep eveneens parallel met die uit 1907: men zou een afzonderlijke huldiging organiseren. Een kleine kern onder de leiding van Van Rolleghem zette zich aan het werk. Bij de officiële viering op 6 juli 1957 beperkte het afdelingsbestuur zich tot het neerleggen van een krans op de graven van Julius Sabbe en Auguste de Maere. Op het grote defilé liet enkel de vlaggendrager van de afdeling zich zien. Op 28 oktober organiseerde de afdeling een bijzonder succesvolle bijeenkomst in de stadsschouwburg. Meer dan zeshonderd vijftig mensen hadden zich ingeschreven en luisterden o.m. naar Omer Vanaudenhove, minister van Openbare Werken, en Alfons Van Rolleghem¹, die rijksarchivaris Desmedt verving.

De haven kwam ook aan bod in uiteenlopende kleinere activiteiten. Tussen september 1965 en maart 1966 bijvoorbeeld organiseerde de afdeling samen met de Brugse afdeling van de Volkshogescholen in België een voordrachtencyclus onder de titel *Havens, poorten van onze welvaart* en in december 1966 volgde een voordracht over *Zeehaven en Zeekanaal* door André Mertens. In de daaropvolgende jaren werden, vooral onder impuls van Albert Claes en later ook van Ernest Schepens, met de regelmaat van de klok geleide bezoeken aan de haven en daaraan gerelateerde tentoonstellingen, zoals *Brugges Droom* in 1990, of evenementen georganiseerd. In 1985 organiseerde de afdeling ter gelegenheid van de havenfeesten een huldeconcert voor Julius Sabbe, Auguste de Maere en Amedée Visart de Bocarmé, waarop meer dan zeshonderd belangstellenden aanwezig waren. In 1994 werd de cursusreeks *Maritieme geschiedenis van Brugge* georganiseerd, in 1995 gevolgd door een heel actieve deelname aan de vieringen rond honderd jaar Brugge-Zeehaven. Centrale figuur bij de organisatie van de grootse gelegenheidstentoonstelling *100 jaar Zeehaven Brugge* was Ernest Schepens, die, samen met andere Willemsfondseners zoals Jacques Neyts, Gretel Lormans en Denis Vermeire, ook instond voor de publicatie van een uitgebreide catalogus onder dezelfde titel. De bijdrage van de historicus Romain Van Eenoo in deze publicatie benadrukte de dikwijls vergeten rol van het Willemsfonds in de geschiedenis van de haven, een zeldzame erkenning van de inzet van de afdeling. Vijf jaar later werd onder impuls van Albert Claes het nieuwe millennium ingezet met opnieuw een tentoonstelling over de havengeschiedenis, ditmaal gefocust op het leven en werk van Auguste de Maere.

De afdeling beoogde ook de oprichting van een Julius Sabbemuseum, dat grotendeels gewijd zou zijn aan de geschiedenis van de Brugse zeehaven. In een brief aan het Brugse Willemsfondsbestuur van augustus 1946² was voor het eerst sprake van deze wens, maar

¹ Van Rolleghem, Alfons, "De rol van het Brugse Willemsfonds in de stichting van de haven van Brugge-Zeebrugge", in *De Vlaamse Gids*, jg. 42, nr. 6, 1958, pp. 352-359.

² In deze brief (Archief van het Willemsfonds afdeling Brugge: deelarchief Jan Schepens, omslag nr. 3) smeekte Ger Schmook, directeur van de Bibliotheek en het Museum van de Vlaamse Letterkunde te Antwerpen om van een dergelijke permanente collectie af te zien omdat er geen continuïteit en geen oordeelkundige bewaring

daarna bleef het lange tijd stil rond dit initiatief. In 1985 dook het plan opnieuw op. Ter gelegenheid van de havenfeesten stond André Mertens een omvangrijk pakket documenten betreffende de geschiedenis van Brugge-Zeehaven af aan de afdeling, waardoor het bestuur opnieuw ging nadenken over een eigen havenarchief. De realiteitszin kreeg hierbij wel de bovenhand en in augustus 1986 zond de afdeling een motie naar het stadsbestuur waarin werd aangedrongen op de oprichting van een stedelijk zeevaartarchief en -museum. Aangezien het stadsbestuur aan deze vraag niet kon voldoen, werd de collectie ondergebracht bij de Julius Sabbe Studiekring, die voorlopig de rol van archief- en bewaarplaats op zich nam¹.

In de afdeling groeide ook opnieuw een grote belangstelling voor het Brugse cultuurpatrimonium, waarbij we een parallel kunnen trekken met de Kring Brugge-Nürnberg ten tijde van Julius Sabbe. In maart 1989 dienden het Willemsfonds en de Julius Sabbe Studiekring bij het stadsbestuur een petitie in, waarin gepleit werd voor de bescherming van het stadsgezicht rond de Carmers- en Strobrug. Dit initiatief gaf in 1990 aanleiding tot de oprichting van 'SOS voor een Leefbaar Brugge', een actiegroep waarin werd samengewerkt met onder meer Brugge die Scone en de Marcus Gerardstichting. Ernest Schepens, Albert Claes en Christian De Maesschalck engageerden zich hiervoor in naam van het Willemsfonds. Een eerste dossier werd in 1990 ingediend bij minister van Ruimtelijke Ordening Louis Waltiel, waardoor in 1992 een uitgebreide lijst van beschermde monumenten en zichten werd goedgekeurd. Deze werkgroep bewees doorheen de jaren 1990 zijn permanente alertheid en bleef een van de belangrijkste Brugse stedenbouwkundige drukkingsgroepen.

BESLUIT

In haar meer dan honderd dertigjarig bestaan drukte de Brugse Willemsfondsafdeling duidelijk een stempel op zowel de stad Brugge als het Willemsfonds Nationaal. Binnen het Willemsfonds behoorde de Brugse afdeling decennialang, samen met Gent, Brussel en Antwerpen, tot de grootste afdelingen van het land en de werking, die van Sabbe tot Schepens volledig steunde op een handvol vrijwilligers en enkele gedreven gangmakers, was dikwijls vernieuwend en toonaangevend. Ondanks de officiële a-politieke opstelling die in de stichtingsjaren door Sabbe werd vastgelegd en in grote lijnen tot op heden werd bewaard, had de afdeling een niet te onderschatten impact op de Vlaamse strijd en op de uitstraling van de liberale waarden.

De Brugse afdeling had echter vooral een lokale agenda. De culturele heropleving van Brugge kreeg heel belangrijke - zo niet vitale - impulsen van het Willemsfonds. De overgang van een ingeslapen provinciestad naar de huidige cultuurstad met internationale uitstraling die Brugge is geworden, werd zonder twijfel in sterke mate begeleid door een actieve Willemsfondsafdeling, die zich niet beperkte tot binnenkamerse cultuurbeleving. Zo was het Willemsfonds onder meer organisator of medeorganisator van talloze manifestaties voor het grote publiek, terwijl de bibliotheekwerking vele Bruggelingen in contact bracht met de literatuur. De betrokkenheid ging echter veel verder.

verzekerd kon worden. Hij vreesde voor een teloorgang op langere termijn en bepleitte een deponering van al deze stukken in een erkend Vlaams museum of archief.

¹ Zie verder in deze bundel de bijdrage over de Julius Sabbe Studiekring.

De rol die het Willemsfonds in het socio-economische beleid van de stad speelde, mag waarschijnlijk als haar koninginnenstuk worden omschreven. Hierbij wordt uiteraard vooreerst gedacht aan de continue rol die de afdeling gespeeld heeft bij de ontwikkeling van een zeehaven voor Brugge, waardoor de stad evolueerde van “Bruges-la-morte” tot de huidige internationale haven. Maar ook andere projecten uit zowel een ver als nabij verleden mogen niet worden vergeten. De beweging Brugge-Nürnberg bijvoorbeeld zette in de late negentiende eeuw onder Julius Sabbe de toon voor een nieuw Brugge dat zich dankzij een langetermijnvisie op erfgoedzorg kon profileren als een cultuurhistorische stad met wereldwijde vermaardheid. Recente acties zoals *SOS voor een leefbaar Brugge* of het regionalismedebat onder Ernest Schepens liggen in dezelfde lijn en getuigen van een blijvende inzet. Met zo’n verleden is voor Willemsfonds Brugge in de toekomst nog een eigen rol weggelegd.